

Прирачник за набљудување и унапредување на учеството на лицата со попреченост на изборите

Прирачник за набљудување и унапредување на учеството на лицата со попреченост на изборите

Издава: ОБСЕ - Канцеларија за демократски институции
и човекови права (ОДИХР)

ul. Miodowa 10
00-251 Варшава
Полска
www.osce.org/odihhr

© OSCE/ODIHR 2017

ISBN 978-83-66089-48-8

Сите права се задржани. Содржината на оваа публикација може слободно да се користи и да се копира за образовни и други некомерцијални цели, под услов при секоја репродукција да се наведе ОБСЕ/ОДИХР како нејзин извор.

Овој прирачник за прв пат е издаден во 2017 год. под наслов *Handbook on Observing and Promoting the Electoral Participation of Persons with Disabilities*, од страна на Канцеларијата на ОБСЕ за демократски институции и човекови права (ОДИХР). Оваа верзија е превод. Онаму каде постојат разлики во текстот, упатете се на публикацијата на англиски јазик која претставува конечна и официјална верзија.

Преводот на оваа публикација е овозможен со средства од проектот „Поддршка на изборите во Западен Балкан“, финансиран од Европската Унија и Австриската агенција за развој.

Фотографии: насловна фотографија: ОБСЕ; Вовед: ОБСЕ/Вања Скорик,
Поглавје 1: ОБСЕ/Агњешка Рембовска, Поглавје 2: ОБСЕ, Поглавје 3: ОБСЕ,
Поглавје 4: ОБСЕ/Томас Ример

Дизајн: Нона Ројтер

Печатено во Полска

Содржина

Листа на скратеници	5
Предговор	7
Вовед	9
А: За прирачникот	9
Б. Попреченоста во контекст	10
В. Важноста на заштитата и унапредувањето на гласачките права на лицата со попреченост	11
Г. Како се користи прирачникот	12
Д. Клучни принципи за набљудувачите на ОДИХР	13
Поглавје 1: Заложбите на ОБСЕ и други меѓународни обврски и стандарди	17
А. Заложбите на ОБСЕ	18
Б. Универзални документи	19
В. Други регионални инструменти	28
Поглавје 2: Бариери за учество	34
Поглавје 3: Изборниот циклус и учеството на лицата со попреченост	38
А. Предизборен период	39
Б. Изборен ден	56
В. Постизборен период	62
Поглавје 4: Работата на мисиите и набљудувачите на ОДИХР	66
А. Мисии за проценка на потребите (МПП)	67
Б. Активности поврзани со изборите	68
В. Долгорочни набљудувачи (ДН)	69
Г. Краткорочни набљудувачи (КН) и набљудување на денот на изборите	71
Д. Извештаи за јавноста и препораки	72
Ѓ. Последователни активности	74
Анекс А – Прашања за поединечните членови на клучниот тим	77
Правен аналитичар	77
Изборен аналитичар	80
Политички аналитичар	82
Медиумски аналитичар	83

Анекс Б – Главни важечки законски одредби и политички заложби	85
Меѓународен пакт за граѓански и политички права (МПГПП), 1966 год.	85
Документ на ОБСЕ од Москва, 1991 год.	85
Конвенција за правата на лицата со попреченост (КПЛП), 2008 год.	86
Цели за одржлив развој	92
Ревидирана интерпретативна декларација на Венецијанската комисија, 2011 год.	92
Анекс В – Корисни ресурси	95
1. Правни документи и политики	95
2. Истражувања	97
3. Страници со ресурси и материјали	97
4. Сродни организации	98
Анекс Г – Дефиниции на клучни термини	99

Листа на скратеници

АМГ	Алтернативен механизам за гласање
ГМ	Гласачко место
ДН	Долгорочни набљудувачи
ЕКЧП	Европска конвенција за човекови права
ЕСЧП	Европски суд за човекови права
ЕУ	Европска унија
ЗШМ	Заменик шеф на мисија
ИО	Изборен орган
КН	Краткорочен набљудувач
КПЛП	Конвенција за правата на лицата со попреченост
МНИ	Мисија за набљудување на изборите
МОИ	Мисија за оценка на изборите
МПГПП	Меѓународен пакт за граѓански и политички права
МПП	Мисија за проценка на потребите
ОАД	Организација на американските држави
ОБСЕ	Организација за безбедност и соработка во Европа
ОГО	Организација на граѓанското општество
ОДИХР	Канцеларија за демократски институции и човекови права
ОЛП	Организации на лица со попреченост
ООН	Организација на Обединетите нации
ОХЦХР	Канцеларија на Високиот комесар за човекови права (Обединети нации)
ПССЕ	Парламентарно собрание на Советот на Европа
УДЧП	Универзална декларација за човекови права
ФРА	Агенција за фундаментални права на Европската унија
ЦОР	Цел за одржлив развој
СWAG	Упатства за пристапност на онлајн содржина
W3C	World Wide Web Consortium (W3C)

ПРЕДГОВОР

Правото и можноста на сите граѓани да учествуваат на изборите имаат централно место во заложбите на ОБСЕ за изборите. Според ООН, се проценува дека над милијарда луѓе – околу 15 проценти од светското население – живеат со попреченост. Како надолнување на Универзалната декларација за човекови права од 1948 год. и Меѓународниот пакт за граѓански и политички права од 1966 год., со Московскиот документ од 1991 год. земјите членки на ОБСЕ се обврзуваат да „обезбедат заштита на човековите права на лицата со попреченост“, меѓу кои и политичките и гласачките права. Со експлицитните обврски предвидени со Конвенцијата за правата на лицата со попреченост од 2006 год., во последните години расте интересот за ова прашање.

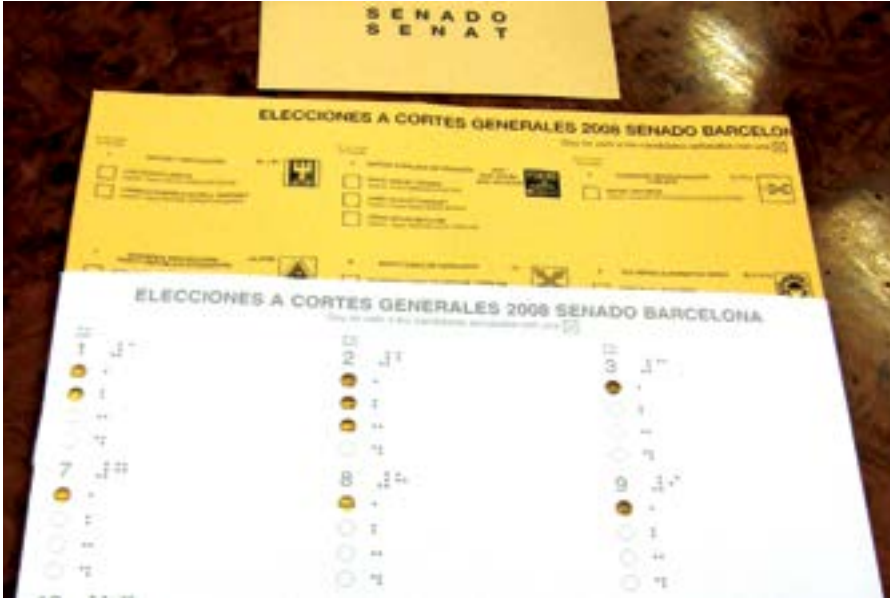
Методологијата која ја следи Канцеларијата на ОБСЕ за демократски институции и човекови права (ОДИХР) е препознатлива поради нејзиниот систематски и сеопфатен пристап. Методологијата претставува, но и понатаму ќе остане водич за други меѓународни и граѓански набљудувачки организации. Согласно задачите од земјите членки на ОБСЕ, ОДИХР континуирано тежнее да ја подобри својата методологија преку изработка на прирачници за посебни аспекти од изборите.

Иако учеството на лицата со попреченост на изборите е веќе опфатено со општата методологија на ОДИХР за набљудување на изборите, намерата е со овој прирачник да се воспостави посистематски и сеопфатен пристап кон оваа важна тема. Тука се содржани информации и рамка кои ќе им помогнат на набљудувачите на ОДИХР во оценката на учеството на лицата со попреченост, како дел од севкупното набљудување на изборниот процес. Изборните набљудувачи имаат важна улога во следењето на законските, структурните и практичните бариери кои може да доведат до исклученост, како и за степенот до кој лицата со попреченост учествуваат на изборите како гласачи, кандидати, изборни функционери и во други улоги.

Се надеваме дека овој прирачник ќе биде корисна алатка за пошироката публика која има интерес за темата, вклучувајќи ги и изборните органи, политичките партии, организациите на граѓанското општество и меѓународните организации.

Сакаме да искажеме благодарност на големиот број експерти и организации кои дадоа корисен придонес и повратни информации при изработката на прирачникот, особено на организациите на лица со попреченост и нашите соработници кои ја поддржаа Декларацијата за принципите за меѓународно набљудување на изборите. Овој прирачник немаше да биде изработен без нивната поддршка и соработка.

Ингилбјорг Солрун Гисладотир
Директор на ОДИХР

Вовед

A: За прирачникот

Иако учеството на лицата со попреченост веќе подолго време е вклучено во општата методологија за набљудување на изборите на ОДИХР, намерата е со овој прирачник да се воспостави посистематски и сеопфатен пристап кон оваа важна тема. Прирачникот содржи информации и дава рамка која ќе им помогне на набљудувачите на ОДИХР да го проценат учеството на лицата со попреченост како дел од целосното набљудување на изборниот процес. Исто така, прирачникот може да биде корисен за пошироката јавност заинтересирана за темата, вклучувајќи ги изборните органи, политичките партии, организациите на граѓанското општество (ОГО) и меѓународните организации. Овој ресурс е изработен со вонбуџетски придонес од земјите членки во ОБСЕ, како дел од континуираните заложби на ОДИХР за подобрување на методологијата за набљудување на изборите и за натамошно јакнење на професионалноста на оние кои се вклучени во набљудувачките активности на Канцеларијата.

Прирачникот е применлив на секој тип активности за набљудување на изборите (мисии за набљудување на изборите, ограничени мисии за набљудување на изборите, мисии за оценка на изборите и експертски

тимови за изборите).¹ ОДИХР работи на подобрување на учеството на лицата со попреченост преку своите активности за набљудување на изборите, а намерата е овој прирачник да се употребува од страна на сите членови на мисиите, вклучувајќи ги аналитичарите на клучните тимови, долгорочните набљудувачи (ДН) и краткорочните набљудувачи (КН).

Б. Попреченоста во контекст

Предизвиците да се обезбеди ефективно учество на лицата со попреченост постојат насекаде, но, постои и сè поголема свесност за тие предизвици. Според извештаите на Светската здравствена организација и Светската банка, се проценува дека една милијарда луѓе, или околу 15 проценти од населението во светот, живеат со попреченост. Исто така, во извештајот на Економскиот и социјален совет на Обединетите нации (ООН) за вклучување на попреченоста во развојната агенда, се истакнува дека глобалните трендови, како и стареењето на населението и порастот во хронични здравствени состојби ќе причинат сè поголем број луѓе да бидат засегнати од некој вид на попреченост.

Кон овие предизвици се надоврзува и сложеноста и различните типови на попреченост кои постојат. Во Конвенцијата на Обединетите нации за правата на лицата со попреченост (КПЛП) се наведува дека „Лице со попреченост е лице кое има долготрајна физичка, интелектуална, ментална или сензорна оневозможност, што во интеракција со различните општествени бариери може да го спречи неговото целосно и ефективно учество во општеството на еднаква основа со другите.“² Тие пречки се однесуваат на физичките бариери, законските ограничувања, практичните аспекти и општествените ставови кои *de facto* ги исклучуваат или го намалуваат нивното учество.

UN Enable, како фокална точка во рамки на системот на ООН за прашања поврзани со попреченоста, истакнува дека оваа дефиниција не е исцрпна, подвлекувајќи дека „минималната листа на лицата кои можат да побараат заштита според конвенцијата не ги исцрпува сите категории на попреченост кои спаѓаат во неа, ниту пак го нарушуваат или попречуваат патот за поопсежна дефиниција на попреченоста во националниот закон (како што се лицата со краткорочна попреченост).“³ Прашањето за контекстот е исто така важно. UN Enable понатаму наведува дека „лице со попреченост може да се смета за лице со попреченост во едно општество или опкружување, но не и во друго, зависно од улогата која се претпоставува дека лицето треба да ја има во својата заедница. Перцепцијата и реалноста за попреченоста, исто така, зависат и од

1 Овој прирачник е надополнување и треба да се чита заедно со Прирачникот за набљудување на изборите на ОДИХР и други публикации на ОДИХР. Сите се достапни на: <http://www.osce.org/odihr/elections/119893>

2 Достапно на: <http://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>.

3 Достапно на: <http://www.un.org/esa/socdev/enable/faqs.htm>.

технолозиите, помошта и услугите кои се на располагање, како и од културолошките аспекти.”

Покрај тоа, мора да се прифати дека лицата со попреченост не претставуваат хомогена група. Лица со различен тип на попреченост може да имаат потреба од различни облици на помош и поддршка за да ги уживаат своите права на еднаква основа како и другите. На пример, за лицата со физичка попреченост, пристапноста во јавниот простор и објекти е од најголема важност, а за лицата со интелектуална и сетилна попреченост од клучно значење е способноста да се примаат и да се даваат информации во пристапен формат. Лицата со комбинирани форми на попреченост се соочуваат со дополнителни и честопати посебни предизвици. Разбирањето на различностите кај лицата со попреченост претставува прв чекор за обезбедување мерки на пристапност со кои се промовира поинклузивно општество кое одговара на актуелните потреби.

В. Важноста на заштитата и унапредувањето на гласачките права на лицата со попреченост

Правото и можноста на сите граѓани да учествуваат на изборите има централно место во заложбите на ОБСЕ. Меѓутоа, во последните години се зголемува свесноста за недостатоците во остварувањето на гласачките права на лицата со попреченост, вклучувајќи ги и начините на кои тие недостатоци придонесуваат за маргинализација и социјална исклученост. Во исто време, меѓународната правна рамка значително се измени. Во 2008 год., КПЛП стапи во сила, и за прв пат детално беа вклучени обврски за политичките и гласачките права. Покрај тоа, усвојувањето на КПЛП ја означи и промената од добротворен/медицински пристап за попреченоста кон пристап заснован на човековите права, истакнувајќи ги начелата за еднаквост и недискриминација. Во времето кога беше објавена, КПЛП ја ратификуваа/й пристапија над 170 земји, меѓу кои и 54 од 57 земји членки на ОБСЕ. Ратификацијата од страна на тие 54 земји значи натамошно прифаќање и надополнување на заложбите на сите земји членки на ОБСЕ кои беа искажани на состанокот во Москва во 1991 год., односно, „да се обезбеди заштита на човековите права на лицата со попреченост“.

Сепак, расположливите податоци покажуваат дека учеството на лицата со попреченост на изборите како гласачи, кандидати и изборни функционери и понатаму е на ниско ниво во регионот на ОБСЕ. Лицата со попреченост се соочуваат со многубројни пречки за нивно учество, меѓу кои спаѓаат и законски ограничувања, несоодветен пристап до инфраструктура, отсуство на свест за индивидуалните потреби на лицата со попреченост, недостиг на асистивни помагала, и негативни стереотипи и стигма во општеството. Како резултат на тоа, лицата со

попреченост често се во ризик да бидат маргинализирани во јавниот живот и се недоволно застапени на избрани позиции и во процесите на одлучување. Покрај развојот на меѓународното право, сè уште постои празнина во однос на реалната состојба на лицата со попреченост и имплементацијата на начелата кои се втемелени во КПЛП.

Изборните набљудувачи имаат важна улога во следењето на законските, структурните и практичните бариери кои ја попречуваат инклузијата, и степенот до кој лицата со попреченост активно учествуваат на изборите како гласачи, кандидати и изборни функционери, или во други улоги. Набљудувачите се одговорни да идентификуваат како се исполнуваат политичките договори и договорите за човекови права и кои се недостатоците во постапувањето по нив, но и да дадат препораки кои клучни подобрувања треба да се направат.

Г. Како се користи прирачникот

Поглавје 1 од прирачникот дава преглед на заложбите на ОБСЕ и други меѓународни стандарди и обврски, со посебен осврт на Конвенцијата на ООН за правата на лицата со попреченост (КПЛП). **Поглавје 2** дава преглед на бариерите со кои се соочуваат лицата со попреченост во нивното учество и дава потенцијален одговор на тие предизвици.

Потоа во **Поглавје 3** се дадени практични совети и прашања за да се истакнат клучните аспекти кои треба да ги разгледаат изборните набљудувачи. Поглавјето е поделено според фазите на изборниот циклус, каде во одредени делови е даден осврт на предизборниот период, денот на изборите и постизборниот период. Во делот што се однесува на предизборниот период се разгледува:

- Изборното законодавство: вклучувајќи го и статусот на ратификација на одредбите од КПЛП за деловна способност, условите за пристапност, обврските за консултации со организации на лица со попреченост (ОЛП), и собирањето податоци расчленети по попреченост;
- Изборната администрација: вклучувајќи ја и обуката на службените лица во избирачките места, развиените механизми за помош на лицата со попреченост при гласањето и едукацијата на гласачите;
- Изборната кампања: информирање на лицата со попреченост од страна на политичките партии, пристапност на местата каде што се одржува кампањата и пристап до медиумите на еднаква основа.

Делот за денот на изборите дава осврт на пристапноста на избирачките места и гласачките ливчиња за лица со различен тип на попреченост, помош од друго лице по сопствен избор, како и алтернативни механизми за гласање.

Делот за постизборниот период опфаќа теми како што се објавување и дисеминација на резултатите од изборите во пристапни формати, пристапност до механизмите за поднесување приговори и жалби, и улогата на граѓаните во набљудувањето.

На крајот, **Поглавје 4** се осврнува кон методологијата на ОДИХР за набљудување на изборите, со осврт на набљудувањето и унапредувањето на учеството на лицата со попреченост на изборите, односно во целиот изборен циклус. Тука е опфатена предизборната мисија за проценка на потребите, со која се одредува дали ОДИХР ќе спроведува набљудувачки активности за изборите и, доколку да, во кој обем и формат; улогата на разни аналитичари и набљудувачи откако ќе бидат распоредени; и постизборните активности за поддршка на земјите да постапуваат по оценката и препораките на ОДИХР за изборите.

Анексите содржат извадоци од главни меѓународни и регионални инструменти за правата на лицата со попреченост, збирка на корисни ресурси, дефиниции на клучни термини, и листа на скратеници.

Д. Клучни принципи за набљудувачите на ОДИХР

При проценката на учеството на лицата со попреченост на изборите, ОДИХР посветува посебно внимание на одредени клучни принципи кои се опишани и разработени во следните поглавја:

- Целосното и ефективно учество на лицата со попреченост на изборите претставува централна компонента на заложбите на ОБСЕ и меѓународните стандарди, како одраз на универзалното и еднакво право на глас. Еднаквоста и недискриминираноста се основни принципи за изборното и политичкото учество на лицата со попреченост.
- **Конвенцијата на ООН за правата на лицата со попреченост (КПЛП) стапи во сила во 2008 год. и има речиси универзална примена.** Пристапот кон попреченоста беше темелно изменет од медицински и добротворен модел во модел заснован на човековите права. Акцентот сега се става на овозможување на права и поддршка за вклученост и учество.
- Лицата со попреченост **не треба да се сметаат за хомогена група.** Лица со различен тип на попреченост имаат различни потреби и за нив може да биде потребен различен облик на помош и поддршка.
- **ОЛП треба да бидат консултирани и активно вклучени** во подготовката и имплементацијата на закони и политики.

- **Не е прифатливо да се одземе и/или ограничи правото на глас или можноста за кандидатура врз основа** на кој било вид на попреченост, вклучувајќи и интелектуална и психосоцијална попреченост.
- **Поддршка при одлучувањето** значи дека лицето може да ја добие неопходната помош при носењето одредени одлуки во животот, вклучувајќи и тогаш кога се остварува правото на глас. Таквите механизми треба да ги заменат механизмите за одлучување со помош на застапник, а со тоа на лицата со попреченост им се дава неопходната поддршка да ги остварат своите гласачки и политички права без неоправдано ограничување.
- **Клучните информации за изборите треба да се стават на располагање во разни пристапни формати**, вклучувајќи и Брајова азбука, печатење со големи букви, аудио верзии, верзии кои се лесно разбирливи и знаковен јазик. Тука спаѓаат информации за тоа како да се учествува на изборите, како да се поднесуваат приговори и жалби, резултати и најнови информации од изборната администрација.
- **Изборната кампања треба да биде пристапна** за лицата со секаков тип на попреченост. Треба да се направат заложби со цел настаните од кампањата и изборните материјали да бидат достапни за сите. **Јавните медиуми треба да обезбедат еднаков пристап** до информации и еднакви можности за да се пренесуваат пораките и до лицата со попреченост.
- **Сите изборни процеси треба да бидат пристапни** за лицата со попреченост. За тоа е неопходен „универзален дизајн“, каде што опкружувањето и услугите може на проактивен начин да се користат од страна на сите луѓе, до најголем можен степен, без потреба од приспособување. Исто така, неопходно е да се обезбеди и „соодветно приспособување“ за посебни потреби кои не се опфатени со универзалниот дизајн, сè со цел лицата со попреченост да можат да ги остваруваат своите права на еднаква основа како и другите.
- **Лицата со попреченост треба да имаат можност да гласаат без помош од друго лице**, или со помош од лице по сопствен избор, **по пат на тајно гласање и во редовно избирачко место**. Само доколку за тоа не постои можност, треба да се земат предвид алтернативни методи на гласање, како што се мобилно гласање или гласање по пошта. Алтернативните методи не треба да се промовираат како замена за подобрена пристапност на избирачките места, а доколку се користат како такви, неопходно е да се воведат соодветни заштитни механизми.

- **На денот на изборите, набљудувачите треба да земат предвид дали информациите се достапни во повеќе формати, дали има физичка пристапност до избирачките места, дали има асистивни помагала на располагање и дали гласачот може да одлучи кој ќе му помага при гласањето.** Физичка пристапност значи дека гласачите со попреченост можат самостојно да влезат во избирачкото место, можат лесно да се движат низ избирачкото место, и можат да гласаат тајно и достоинствено. Помагала при гласањето може да бидат водичи за употреба на тактилен шаблон, водичи за гласачко ливче со Брајова азбука и лупи.
- **Сите членови на мисиите на ОДИХР за набљудување на изборите ја оценуваат вклученоста на попреченоста,** вклучувајќи и преку анализа на законите и праксата пред, за време на, и во текот на изборниот ден.
- **ОДИХР го унапредува ефективното учество на лицата со попреченост преку оценките и препораките за изборите, како и со активно вклучување на ОЛП во своите постизборни активности во поддршка на спроведување на препораките.**

Поглавје 1: Заложбите на ОБСЕ и други меѓународни обврски и стандарди

Во ова поглавје се разгледуваат гледиштата на разни меѓународни тела со текот на годините во однос на политичката вклученост на лицата со попреченост, како и постојната рамка. На почетокот се наведени заложбите на ОБСЕ, потоа се разгледуваат универзалните инструменти на ООН, како и други регионални инструменти. Во ова поглавје детално е опишана КПЛП, која има речиси универзална примена и претставува најдетален инструмент со најразвиени стандарди кои се релевантни за политичкото учество на лицата со попреченост, а на неа се упатува и во последователните делови од прирачникот.

Важно е да се истакне дека во неколку документи на ОБСЕ се промовира придржувањето на земјите учеснички до универзалните – како и до некои регионални – инструменти за човековите права. На пример, со Хелсиншкиот завршен акт од 1975 год. државите се обврзуваат да „постапат согласно УДЧП“ и да „ги исполнат обврските предвидени со меѓународните декларации и договори во оваа област, вклучувајќи ги, меѓу другото, и Меѓународните пактови за човековите права, на кои тие

се обврзуваат“. Документот од Мадрид од 1983 год. изречно ги повикува „оние земји членки, кои тоа го немаат направено, да ја разгледаат можноста да пристапат кон тие пактови“. Подоцнежните документи на ОБСЕ ја повторуваат важноста од пристапување кон меѓународните договори за човековите права, факултативните протоколи кон нив, како и Европската конвенција за човековите права (ЕКЧП) од 1950 год.

А. Заложбите на ОБСЕ

Со заложбите на ОБСЕ се признава дека „плуралната демократија и владеењето на правото се клучни за почитувањето на сите човекови права и основни слободи...“.⁴ Во нив се истакнува дека „демократијата е најдобра заштита на слободата на изразување, толеранција за сите групи во општеството и еднаквост во можностите за секого“.⁵

Основата за конкретните заложби за демократски избори е зададена со Копенхашкиот документ на ОБСЕ усвоен во 1990 год., со кој сите земји членки се обврзуваат „да го гарантираат универзалното и еднакво право на глас на полнолетните граѓани“ (став 7.3) и „да го почитуваат правото на граѓаните да бараат политичка или јавна функција, поединечно или како претставници на политички партии или организации, без дискриминација;“ (став 7.5). Ставањето акцент на сите граѓани и на недискриминираноста е значајно бидејќи ги опфаќа и лицата со попреченост. Уште поважно е што се наведува дека „сите лица се еднакви пред законот и имаат право, без дискриминација, на еднаква заштита со закон. Во тој поглед, со закон се забранува секоја дискриминација на сите лица им се гарантира еднаква и ефективна заштита од дискриминација на било кој основ;“ (став 5.9). Потоа се истакнува дека „Земјите членки ќе обезбедат дека остварувањето на сите претходно наведени човекови права и основни слободи нема да подлежи на ограничувања, освен оние кои се пропишани со закон и се доследни на нивните обврски според меѓународните договори, особено Меѓународниот пакт за граѓански и политички права, како и на меѓународните заложби... Секое ограничување на правата и слободите во едно демократско општество мора да се однесува на некоја од целите на важечкиот закон и да биде строго сразмерно на целите на законот.“ (став 24).

Една година подоцна, во 1991 год., земјите членки на ОБСЕ направија категорични заложби за попреченоста. Во Москва, земјите членки на ОБСЕ се обврзаа „да обезбедат заштита на човековите права на лицата со попреченост“ и, уште поважно, „да преземаат чекори за обезбедување

4 Копенхашки документ, 1990. Достапно на: <http://www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true>.

5 Париска повелба за нова Европа, 1990. Достапно на: <http://www.osce.org/mc/39516?download=true>.

еднакви можности на тие лица за целосно учество во општеството“. Исто така, тие се обврзаа да „го унапредуваат соодветното учество на тие лица во носењето одлуки во областите кои нив ги засегаат“, односно, во законите, регулативата и политиките за изборите, како и да „поддржуваат поволни услови за пристап на лицата со попреченост до јавни објекти и услуги, домување, превоз, и културни и рекреативни активности“, каде што спаѓа и пристапот до гласачките места, местата каде што се одржува кампањата и други простории за време на избори.

Земјите членки на ОБСЕ изречно се обврзаа да постапуваат по препораките на ОДИХР за изборите. Важноста на таквото постапување беше истакната од страна на земјите учеснички на Истанбулскиот самит во 1999 год. ОДИХР потврдува дека прашањето за учество на лицата со попреченост на изборите е вклучено во оценката на изборните процеси и последователните препораки. ОДИХР, исто така, прави заложби со кои се потврдува дека преку последователните активности се дава одговор на состојбата со правата на учество.

Б. Универзални документи

Меѓународен пакт за граѓанските и политичките права

Меѓународниот пакт за граѓанските и политичките права (МПГПП) од 1966 год. во член 25, го пропишува правото на учество на изборите „без неразумни ограничувања“. Во член 2 од државите се бара „да ги почитуваат и да ги гарантираат за сите поединци на нивна територија и под нивна власт, правата кои се признаени со овој пакт, без каквото било разликување, како што се раса, боја, пол, јазик, религија, политичко или друго мислење, национално или социјално потекло, имот, раѓање или друг основ“. Иако попреченоста не е изречно наведена, може разумно да се смета дека потпаѓа под „друг основ“, особено од аспект на подоцна усвоената КПЛП.

Триесет години подоцна, во 1996 год., договорното тело за МПГПП, односно Комитетот за човековите права издаде авторитативно толкување на член 25, во Општиот коментар 25. Тука се наведува дека „помошта која се дава на лица со попреченост, слепи или неписмени лица треба да биде независна.“ Исто така се наведува дека „неразумно е да се ограничува правото на глас на основ на физичка попреченост.“ Меѓутоа, во однос на менталната попреченост, се истакнува дека „...утврдена ментална неспособност може да биде основа за одрекување на правото на лицето на глас или правото да биде носител на функција“.⁶ Оттогаш, ваквото ограничување на основ на ментална попреченост, согласно КПЛП, се смета за дискриминација.

6 Став 20, 10 и 4, МПГПП Општ коментар 25, Комитет за човекови права. Достапно на: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2f21%2fRev.1%2fAdd.7&Lang=en.

Конвенција за правата на лицата со попреченост

КПЛП претставува пионерски договор со кој се јакнат човековите права на лицата со попреченост и одговорноста која ја имаат државите, а притоа изречно се упатува на политичкото учество на лицата со попреченост. Конвенцијата, со која не се воведуваат нови права за лицата со попреченост, бележи промена во парадигмата во однос на начинот на кој се дефинира попреченоста и акцентот кој се става на еднаквоста и целосното учество на лицата со попреченост во општеството. Според Конвенцијата, одрекувањето на разни форми на соодветно приспособување кое е неопходно за таквото учество, вклучувајќи ги и изборите, може да претставува форма на дискриминација. Главните права поврзани со изборите кои се втемелени во КПЛП се однесуваат на: правата на лицата со попреченост на целосно учество на изборите како кандидати и гласачи, без исклучок; правото да бидат ефективни носители на функција и да ги вршат сите јавни функции на сите нивоа на власт; правото на физички пристап, како и пристап до изборни информации и процеси, вклучувајќи и во однос на партии и кампањи; и правото да се добие помош при гласањето од лице по сопствен избор. КПЛП, исто така, бара да се собираат расчленети податоци, како и да се вклучат лица со попреченост при формулирање политики и закони кои влијаат на нивното учество. Во согласност овој принцип, самата конвенција беше подготвена со активно учество на движењето за права на лицата со попреченост.

Од 2017 год., над 170 земји претставуваат договорни страни, што значи дека тој речиси и ужива универзална прифатеност.⁷ Сите земји членки на ОБСЕ се имаат обврзано на договорот, со исклучок на Светата столица, Лихтенштајн и Таџикистан. Пет други земји членки на ОБСЕ (Ирска, Киргистан, Монако, Соединети Американски Држави и Узбекистан), сè уште ја немаат формално потврдено, пристапено кон или ратификувано конвенцијата, но се имаат иницијално обврзано преку потпишување, што подразбира целосна обврзаност на предметот и целта на конвенцијата. Европската унија формално ја потврди КПЛП во декември 2010 год., и со тоа конвенцијата стана прв клучен меѓународен договор за човекови права ратификуван од една регионална организација.

За да се следи имплементацијата на конвенцијата, во согласност со КПЛП се формира и Комитет за правата на лицата со попреченост (Комитет за КПЛП), како тело составено од независни експерти од разни држави-договорни страни на конвенцијата.⁸ Комитетот издава авторитативни

7 За список на држави-договорни страни на КПЛП, види <http://indicators.ohchr.org>

8 <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/CRPDIndex.aspx>.

толкувања на договорот преку своите општи коментари.⁹ Исто така, дава предлози и препораки на државите-договорни страни на конвенцијата, кои се обврзани да поднесуваат редовни извештаи до Комитетот за спроведувањето на правата од конвенцијата во нивната земја.¹⁰ Завршните согледувања на Комитетот за извештаите на државите-договорни страни на конвенцијата даваат натамошни насоки за опсегот и примената на конвенцијата. Друга главна функција на Комитетот е неговата надлежност да разгледува поединечни приговори во врска со наводи за повреда од државите-договорни страни на Факултативниот протокол кон конвенцијата.¹¹ Таквите приговори може да се поднесат само откако се исцрпени сите домашни правни лекови. На тој начин, судската пракса на супервизорските тела, како што е Комитетот за КПЛП, станува дел од развојните меѓународни стандарди.

Со оглед на важноста и сеопфатноста на КПЛП, корисно е да се истакнат некои од клучните компоненти кои се применливи на изборното учество, пред да се премине на член 29 со кој се предвидени конкретни обврски за изборите.

Основи на договорот

Во преамбулата на КПЛП се признава дека „попреченоста е концепт во развој и дека таа е резултат на интеракција помеѓу лицата со попреченост и пречките кои постојат поради ставовите и опкружувањето, поради што се спречува целосното и ефективно учество на лицата со попреченост во општеството на еднаква основа како и другите“. Наместо медицински/добротворен пристап кон попреченоста, рамката е цврсто вкоренета во човековите права и обврската на државата да ги отстрани пречките и да направи приспособување со цел да се создадат поправични општества и да се избегне дискриминација. Оттаму, акцентот не е на тоа како лицето со попреченост ќе се вклопи во општеството, туку на потребата од приспособување на индивидуалните разлики и потреби во општествата.

Дискриминација

Дискриминацијата сеопфатно се дефинира како „кое било разликување, исклучување или ограничување врз основа на попреченост кое има за цел или последица да се наруши или поништи признавањето, уживањето

9 Досега, Комитетот има издадено четири општи коментари, вклучувајќи и за еднаквост пред суд (член 12) и пристапност (член 9). Општите коментари се достапни на: <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/GC.aspx>.

10 На почетокот кога се прифаќа конвенцијата, државите мора да поднесуваат извештаи во рок од две години од прифаќањето, а потоа на секои четири години.

11 Од април 2017 год., 91 земја се членки на Факултативниот протокол кон Конвенцијата за правата на лицата со попреченост. Достапно на: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-15-a&chapter=4&clang=_en.

или остварувањето, на еднаква основа со сите други, на сите човекови права и основни слободи во политичката, економската, социјалната, културната, граѓанската и која било друга област. Тука спаѓаат сите форми на дискриминација, вклучувајќи и одрекување на соодветно приспособување“ (член 1 и 2).

Државите кои го имаат ратификувано или пристапиле на договорот се обврзани „да ги преземаат сите соодветни мерки, вклучувајќи и закони, за да се изменат или укинат постојните закони, регулативи, обичаи и практики кои претставуваат дискриминација на лицата со попреченост“ (член 4.1(б)). Исто така, тие се обврзани „да ги преземаат сите мерки за елиминација на дискриминација на основ на попреченост од било кое лице, организација или приватно претпријатие“ (член 4.1(д)). Оттука, државата треба исто така да презема мерки за да обезбеди дека граѓанското општество и приватните субјекти не вршат дискриминација на лицата со попреченост во однос на нивните права на политичко учество.

Расчленети податоци

Податоците кои се расчленети по попреченост имаат клучно значење за да може да се идентификува степенот на учество и пречките за пристап. Член 31 ги обврзува државите да „собираат соодветни информации, вклучувајќи и статистички и истражувачки податоци, ...да подготвуваат и спроведуваат политики со кои се применува конвенцијата“. Потоа се наведува дека информациите се „расчленуваат, на начин кој е соодветен“ и се врши нивна дисеминација. За да се обезбеди најголема ефективност на податоците, тие мора да бидат дополнително расчленети по други категории, како што се полот, етничкото потекло, возраста или социјалната група.

Консултации со лицата со попреченост

Државите треба да ги вклучуваат лицата со попреченост на активен и конструктивен начин. Во член 4.3 истакнува дека „при подготовката и имплементацијата на закони и политики заради применување на оваа конвенција, како и во други процеси на одлучување за прашања поврзани со лицата со попреченост, државите-договорни страни на конвенцијата ќе ги консултираат и активно ќе ги вклучуваат лицата со попреченост, вклучувајќи и деца со попреченост, преку нивните претставнички организации.“ Во вториот општ коментар на Комитетот, се упатува на давањето значајни можности за придонес во однос на подготовка, давање коментари, поднесување предлози и подигнување на свеста.

Пристапност, универзален дизајн и соодветно приспособување

Често се согледува дека предуслов за остварување на правата пропишани со конвенцијата се пристапното опкружување, инфраструктурата и медиумите.¹² Во член 9 се бара од државите „да преземаат соодветни мерки за лицата со попреченост имаат пристап, на еднаква основа како и другите, до физичко опкружување, ...до информации и комуникации, ...и до други објекти и услуги кои се отворени за или на располагање на јавноста“. Исто така, од државите се бара да „подготвуваат, усвојуваат и да ја следат имплементацијата на минимални стандарди за пристапност на објектите и услугите кои се отворени за јавноста или се на располагање на јавноста.“

Покрај тоа, со член 21 од државите се бара „да ги преземаат сите соодветни мерки за лицата со попреченост го остваруваат правото на слобода на изразување и мислење, вклучувајќи и слобода на барање, примање и соопштување информации и идеи на еднаква основа како и другите и преку сите форми на комуникација по нивен избор“. Во претходниот дел на договорот, дадена е сеопфатна дефиниција на „комуникацијата“ која вклучува „јазици, прикажување текст, Брајова азбука, тактилна комуникација, големи букви, пристапни мултимедијални услуги, како и пишан текст, аудио записи, едноставен јазик, читачи и аугментативни и алтернативни начини, средства и формати на комуникација, вклучувајќи и асистивна информатичка и комуникациска технологија“.

Двата клучни концепти кои се претставени на почетокот на договорот се тесно поврзани со обврската да се обезбеди пристапно опкружување: **универзален дизајн** и **соодветно приспособување**.¹³ „Универзален дизајн“ се дефинира како „дизајн на производи, опкружување, програми и услуги кои може да ги користат сите луѓе, до најголем можен степен, без потреба од приспособување или специјализиран дизајн“. На пример, тоа би значело дека изборниот материјал е дизајниран на начин кој е пристапен за лицата со различен тип на попреченост. Тоа се смета за проактивен пристап кон попреченоста.

Вториот Општ коментар на Комитетот образложува дека воспоставувањето универзален дизајн е постепен процес, каде акцентот се става на постапување согласно конвенцијата за нови производи и услуги. Се истакнува дека „сите нови предмети, инфраструктура, објекти, добра, производи и услуги треба да бидат дизајнирани на начин кој овозможува нивна целосна пристапност за лицата со попреченост, согласно принципите за универзален дизајн.“ Сепак, иако универзалниот дизајн може постепено да се спроведува, државите треба, исто така, да воспостават дефинитивна временска рамка и да распределат соодветни

¹² Комитет за правата на лицата со попреченост, Општ коментар Бр.2(2014).

¹³ КПЛП член 2.

ресурси за отстранување на постојните бариери. Според Комитетот, тие бариери „треба да се отстрануваат на континуиран и систематски начин, постепено, но без отстапувања“.

Вториот клучен концепт е „соодветното приспособување“, кое се однесува на поединци кои може да имаат потреби во одредено опкружување кои излегуваат од рамките на општите стандарди за пристапност. Тоа се дефинира како „неопходна и соодветна модификација и приспособување со кое не се наметнува несразмерно или несоодветно оптоварување, кога тоа е потребно во одреден случај, за да им се овозможи на лицата со попреченост да ги уживаат или остваруваат сите човекови права и основни слободи на еднаква основа како и другите“. Или во пракса, тоа би значело дека лице со попреченост може да побара дополнителни мерки покрај општите правила за пристапност.

Обезбедувањето толкување на знаковниот јазик може да претставува мерка за пристапност или мерка за соодветно приспособување, зависно од ситуацијата. На пример, може да постојат најразлични барања за разни политички партии. За големите политички партии, толкувањето на знаковен јазик за време на главните состаноци може да се смета за мерка на пристапност. Кај помалите партии, тоа не мора да се практикува, поради финансиските ограничувања. Во исто време, ако лицето кое бара толкување на знаковниот јазик има интерес да присуствува на помали средби, обезбедувањето толкување може да биде мерка на соодветно приспособување, наместо општ услов за пристапност.

Државите се обврзани да обезбедуваат универзален дизајн и соодветно приспособување. Во вториот Општ коментар на Комитетот се истакнува дека „бидејќи пристапноста е предуслов за независно живеење на лицата со попреченост... и за нивно целосно и рамноправно учество во општеството, немањето пристап до физичко опкружување, превоз, информатичка и комуникациска технологија, и објекти и услуги кои се отворени за јавноста, треба да се разгледува во контекст на дискриминација.“

Во врска со изборите, во вториот Општ коментар на Комитетот се истакнува дека „лицата со попреченост нема да бидат во можност подеднакво и ефективно да ги остваруваат тие [член 29] права ако државите-договорни страни на конвенцијата не успеале да обезбедат процедури за гласање, објекти и материјали кои се соодветни, пристапни и лесни за разбирање и употреба. Исто така, важна е и пристапноста до политичките состаноци и материјалите користени и употребени од страна на политичките партии или поединечни кандидати кои учествуваат на јавните избори. Во спротивно, лицата со попреченост се лишени од нивното право на учество во политичкиот живот на еднаков начин.“

КПЛП од државите бара да ја следат имплементацијата на стандардите за пристапност. Во вториот Општ коментар на Комитетот се истакнува дека државите треба „да воспостават ефикасни тела за мониторинг со соодветен капацитет и мандат заради имплементација и спроведување на плановите, стратегиите и стандардизацијата“.

Подигнување на свеста и борба против стереотипите

Унапредувањето на ефективно учество на лицата со попреченост е често попречено поради широко распространетите стереотипи. КПЛП става голема обврска во однос на потребата „да се негува почитување на правата и достоинството на лицата со попреченост“ и „за борба против стереотипите, предрасудите и штетните практики“. Тоа вклучува „поттикнување на сите медиуми да ги претставуваат лицата со попреченост на начин кој е доследен на целта“ на КПЛП. Лицата со попреченост особено треба да се прикажуваат во медиумите како учествуваат во политичкиот живот на еднаква основа.

Деловна способност на еднаква основа со другите

Ограничувањето на деловната способност во пракса значи дека лицето се смета за неспособно да носи одлуки за сите или за некои области од својот живот, а таквото ограничување може да биде делумно или целосно. Во таквите случаи, законските права се пренесуваат на старател, кој е назначен да ги остварува сите или некои од правата во име на тоа лице. Со КПЛП не се поддржува таквиот пристап. Наместо да се одземе деловната способност и да постои замена за одлучувањето, КПЛП е насочена на поддршка на лицата со попреченост во остварувањето на нивните законски права, вклучувајќи го и учеството на изборите. Член 12 ги обврзува државите „да прифатат дека лицата со попреченост уживаат деловна способност на еднаква основа како и другите во сите сфери на животот“. Членот не предвидува исклучоци, туку се наведува дека државите „преземаат соодветни мерки за да обезбедат пристап на лицата со попреченост до поддршка која може да им биде потребна во остварувањето на деловната способност“. „Поддршка при одлучувањето“ значи дека лицето може да ја добие неопходната поддршка за да носи одредени одлуки, вклучувајќи и при остварување на гласачките права. За лице со интелектуална попреченост, на пример, тој механизам може да значи дека судот назначува лице или група лица кои го советуваат лицето со попреченост и му помагаат да го разбере изборниот процес и последиците од неговите/нејзините одлуки, вклучувајќи и за гласањето. На лицето кое е избрано да помага треба со закон да му се дозволи да даде поддршка во процесот на гласање.

Комитетот за КПЛП особено јасно истакнува дека договорот не дозволува одземање на деловната способност врз основа на менталната или

интелектуалната попреченост. Јасно е дека ниту општи, ниту поединечни судски одлуки не се прифатлива основа за одземање на правото на глас. Во 2011 год., во предметот *Bujdosó and five others v. Hungary*, Комитетот го разгледуваше предметот во кој лица со интелектуална попреченост биле ставени под делумно или целосно старателство и нивните имиња биле автоматски отстранети од избирачкиот список. Комитетот утврдил дека „исклучувањето од право на глас врз основа на забележана или фактичка психо-социјална или интелектуална попреченост вклучувајќи и ограничување согласно индивидуална проценка, претставува дискриминација врз основа на попреченост“. Во првиот Општ коментар на Комитетот се потврдува таквото гледиште.

Политичко учество

Во однос на политичкото учество, член 29, со кој е опфатено политичкото учество, има централно место во КПЛП. Државите се обврзуваат да преземаат пасивни и активни мерки, односно, не само да го гарантираат правото, туку да преземаат активни мерки за да се овозможи опкружување кое придонесува за целосно учество. Член 29 на почетокот ја формулира општата обврска на државите „да им овозможат на лицата со попреченост ефективно и целосно да учествуваат во политичкиот и јавниот живот на еднаква основа како и другите.“ Уште поважно, не се предвидени исклучоци врз основа на попреченост.

Член 29 дава преглед на некои од начините да се постигне тоа, вклучувајќи и преку „обезбедување процедури, објекти и материјали за гласање кои се соодветни, пристапни и лесни за разбирање и употреба“. Понатаму, се наведува дека „се гарантира слободното изразувањето на волјата на лицата со попреченост како гласачи, и за таа цел, кога е неопходно, по нивно барање, им се овозможува помош при гласањето од страна на лице по нивен сопствен избор.“

Член 29, исто така, ги обврзува државите „активно да го промовираат“ поголемото учество на лицата со попреченост во јавните работи. Тука спаѓа и „учество во невладини организации и здруженија кои се занимаваат со јавниот и политичкиот живот во земјата, како и во активностите и водењето на политичките партии.“

„Според член 29, лицата со попреченост не само што имаат право, туку имаат и „можност“ да гласаат и да бидат избрани. Тоа значи дека државите-договорни страни имаат обврска да гарантираат, преку усвојување на позитивни мерки, дека сите подобни лица имаат фактичка можност да ги остваруваат своите гласачки права. Според тоа, не се смета за доволно само формалното давање на гласачки права на лицата со попреченост; од државите се бара да обезбедат дека лицата со

попреченост навистина се во можност да го искористат своето право на глас, на пример, преку обезбедување пристапност на избирачките места за лицата во колички, овозможување употреба на асистивни уреди за гласање за да можат лицата со нарушен вид независно да гласаат, или да им се овозможи на лицата со попреченост да добијат помош при гласањето од страна на лице по нивен избор.”

- Канцеларија на Високиот комесар за човекови права на ООН (ОХЦХР), 2011

КПЛП, член 29 – учество во политичкиот и јавниот живот

- „Државите-договорни страни на конвенцијата им ги гарантираат политичките права на лицата со попреченост и можноста да ги уживаат на еднаква основа со другите, и се обврзуваат:
- (а) Да обезбедат ефективно и целосно учество на лицата со попреченост во политичкиот и јавниот живот на еднаква основа како и другите, непосредно или преку слободно избрани претставници, вклучувајќи го и правото и можноста на лицата со попреченост да гласаат и да бидат избрани, меѓу другото, преку:
 - (i) обезбедување процедури, објекти и материјали за гласање кои се соодветни, пристапни и лесни за разбирање и употреба;
 - (ii) заштита на правото на лицата со попреченост да го дадат својот глас по пат на тајно гласање на избори и јавни референдуми без заплашување, и да се кандидираат на избори, ефективно да бидат носители на функција и да вршат јавни функции на сите нивоа на власт, преку овозможување на употреба на асистивни и нови технологии кога тоа е соодветно;
 - (iii) гарантирање на изразувањето на волјата на лицата со попреченост како избирачи и за таа цел, кога е неопходно, на нивно барање, да се овозможи помош при гласањето од лице по нивен избор;
 - (б) Активно да се промовира опкружување во кое лицата со попреченост можат целосно и ефективно да учествуваат во вршењето на јавните работи, без дискриминација и на еднаква основа со другите, и да се охрабрува нивното учество во јавните работи, вклучувајќи:
 - (i) учество во невладини организации и здруженија кои се занимаваат со јавниот и политичкиот живот во земјата, и во активностите и водењето на политичките партии.
 - (ii) формирање и приклучување кон организации на лица со попреченост заради застапување на лицата со попреченост на меѓународно, национално, регионално и локално ниво.“

В. Други регионални инструменти

Во овој дел се разгледуваат четирите главни регионални меѓувладини организации во кои членуваат некои од земјите членки на ОБСЕ и кои располагаат со инструменти за вклучување на прашањето на попреченоста. Тоа се Советот на Европа, Европската унија (ЕУ), Заедницата на независните држави (ЗНД) и Организацијата на американските држави (ОАД).

Советот на Европа

Европската конвенција за човекови права (ЕКЧП) содржи обврзувачки одредби за правото на „слободни избори“ (член 3 од Протокол 1). Мнозинството земји членки на ОБСЕ се исто така членки на Советот на Европа, и од таа причина, се исто така обврзани со ЕКЧП. Поратификацијата, земјите се исто така обврзани и на протоколите кон конвенцијата, како и преостанатите договори усвоени од Советот на Европа кои може да вклучуваат обврски поврзани со изборите. Како и кај МПГПП, со ЕКЧП се забранува дискриминација, и покрај тоа што попреченоста не е изречно спомената, сепак постои општо упатување на „друг статус“ (член 14). Не постои посебен договор на Советот на Европа кој се однесува на правата на лицата со попреченост.

Истовремено, разни тела на Советот на Европа имаат издадено пресуди или препораки за натамошен развој на стандарди за попреченост. Тука спаѓаат пресудите на Европскиот суд за човекови права (ЕСЧП), препораките усвоени од Комитетот на министри (највисокото политичко тело на Советот на Европа, со препораки усвоени преку консензус на сите 47 земји членки), Парламентарното собрание на Советот на Европа (ПССЕ) и Европската комисија за демократија преку правото (советодавно тело за уставни прашања, општо познато како Венецијанска комисија).

Во 2006 год., Комитетот на министри издаде (необврзувачка) препорака за „Акцискиот план на Советот на Европа за унапредување на правата и целосно учество на лицата со попреченост во општеството“ (2006-2015)¹⁴ Се истакнува дека „лицата со попреченост треба да имаат можност да влијаат на судбината на своите заедници. Оттаму, важно е за лицата со попреченост да можат да го остваруваат своето право на глас и учество во политичките и јавните активности.“¹⁵ Препораката вклучува конкретни мерки во врска со пристапност на процедурите и објектите за гласање, обезбедување помош од лице по личен избор,

14 Достапно на: <http://www.coe.int/en/web/disability/action-plan-2006-2015>.

15 Совет на Европа, Комитет на министри, Препорака Rec(2006)5 на Комитетот на министри за земјите членки на Советот на Европа за акцискиот план за унапредување на правата и целосното учество на лицата со попреченост во општеството: подобрување на квалитетот на живот за лицата со попреченост во Европа за периодот 2006-2015“. https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805af657.

ставање на информациите на располагање во алтернативни формати, и промовирање и консултации со претставничките организации на лицата со попреченост.

Судската пракса на ЕСЧП не го одразува во целост пристапот на КПЛП по однос на прашањето за деловна способност. ЕСЧП дозволува ограничување на деловната способност во однос на правото на глас доколку таквото ограничување го има изречено суд по направена индивидуална проценка. Тоа е спротивно на КПЛП, со која се афирмира правото на лицата со попреченост на деловна способност врз еднаква основасодругитеисекоетаквоограничувањесесметазадискриминација. Во согласност со КПЛП, државите имаат обврска да даваат поддршка на лицата на кои им е потребна помош при остварувањето на деловната способност. Таквото поддржано одлучување значително се разликува од замената за одлучување, бидејќи деловната способност на лицата останува непроменета во сите области на животот.

Во 2010 год., ЕСЧП постапуваше по предметот *Alajos Kiss v. Hungary*, кој се однесува на одземање на гласачките права врз основа на интелектуална попреченост.¹⁶ Судската одлука ја стесни основата за одземање на гласачките права на основ на интелектуална попреченост, со тоа што истата потполно зависи од индивидуална судска одлука, а не од општа забрана. Судот истакнал дека „неселективното одземање на гласачките права, без поединечна судска проценка и единствено засновано на интелектуална попреченост за која е потребно делумно старателство, не може да се смета за компатибилно со легитимните основи за ограничување на правото на глас“.

„КПЛП не предвидува исклучоци за правата содржани во неа. Спротивно на тоа, се предвидува дека државните власти „признаваат дека лицата со попреченост уживаат деловна способност на иста основа со другите во сите аспекти на животот’... [нема] Не постои простор за процедури со кои судиите или медицинските работници би ја оцениле компетентноста на лицето да гласа и потоа би дале зелено светло–или не. Со оглед на тоа што не се проверува способноста кај лице без попреченост, тоа би претставувало безобзирна дискриминација ... Конвенцијата поставува обврска за владите да обезбедат таква помош ако е потребно, вклучувајќи и при остварувањето на правото на гласање. Постои огромна разлика помеѓу овој пристап и едноставното лишување на некое лице од неговите права. Таквата промена во парадигмата е дадена со Конвенцијата на ООН.“

- Комесар за човекови права на Советот на Европа, март 2011

16 Види *Alajos Kiss v. Hungary*, пресуда, 20 мај 2010 (апликација бр. 38832/06).
Извор: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98800>.

Во ноември 2011 год., Комитетот на министри на Советот на Европа усвои препорака за учество на лицата со попреченост во политичкиот и јавниот живот.¹⁷ Со тоа се нагласи позицијата на КПЛП против ограничување на правото на глас врз основа на интелектуална и психосоцијална попреченост, односно, дека треба да постои недискриминираност во остварувањето на деловната способност и дека „земјите членки треба да гарантираат дека нивното законодавство, на сите нивоа, не содржи одредби со кои се лишуваат лицата со попреченост од правото на глас или кандидирање на изборите.” Се повторуваат аспектите за пристапност и помош од лице по личен избор и се истакнува вклученоста на лицата со попреченост во носењето одлуки и потребата од „веродостојни и споредливи информации и статистика”. Во препораката, исто така, се истакнува дека „земјите членки треба да бараат од политичките партии, здруженијата, радиодифузерите и други органи кои примаат државни субвенции или финансирање да бидат одговорни за усвојување на активни мерки со кои на лицата со попреченост им се обезбедува пристап до информации за политички дебати, кампањи и настани кои спаѓаат во рамки на нивната област на дејствување.”

Следствено, во декември 2011 год., Венецијанската комисија го промени својот став за изборното учество на лицата со попреченост и го ревидираше претходниот Кодекс на добри практики за изборни прашања (прв пат издаден во 2002 год.). Во првата верзија на Кодексот на добри практики беше дозволено да се одземаат гласачките права на лице за кое судот одлучил дека има интелектуална и психосоцијална неспособност¹⁸ Ревидираната интерпретативна декларација на Кодексот на добри практики за изборни прашања за учеството на лицата со попреченост на изборите од 2011 год. зазема поинаков став, иако сè уште со одредена недореченост (со оглед на различните гледишта на ЕСЧП и КПЛП).¹⁹ Притоа се укажува дека „Универзалното право на глас е основно начело на Европското изборно наследство. Лицата со попреченост не смее да бидат дискриминирани во тој поглед, во согласност со член 29 од КПЛП и судската пракса на ЕСЧП.“ Ревидираната интерпретативна декларација, исто така, упатува на пристап до процедури и објекти за гласање, расположливост на информации во алтернативни формати, асистивни технологии и помош од лице по сопствен избор.

17 Препорака CM/Rec(2011)14 на Комитетот на министри за земјите членки во врска со учеството на лицата со попреченост во политичкиот и јавниот живот. https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cbe4e.

18 Оригиналниот Кодекс на добри практики наведува дека одземањето на правото да се гласа и да се биде избран врз основа на наоди за ментална онеспособеност може „да се спроведе само со изречна одлука на суд.” Венецијанска комисија, Кодекс на добри практики за изборни прашања, 1.1d. Достапно на: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf-file=CDL-AD\(2002\)023rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf-file=CDL-AD(2002)023rev-e).

19 Венецијанска комисија Ревидирана интерпретативна декларација за Кодексот на добри практики за изборни прашања за учество на лицата со попреченост на изборите, 2011. Достапно на: <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD%282011%29045.aspx>

Препораките на Советот на министри и толкувањата на Венецијанската комисија алудираат на еден развоен пристап кој е во согласност со КПЛП; меѓутоа, тоа и понатаму треба да се тестира преку последователната судска пракса на ЕСЧП.

Таквиот тренд е очигледен и во подоцнежните стратешки документи на Советот на Европа. Во ноември 2016 год., Советот на Европа усвои Стратегија за правата на лицата со попреченост за периодот од 2017-2023,²⁰ нагласувајќи дека тие права треба да се толкуваат во согласност со КПЛП. Идентификувани се пет приоритетни области: еднаквост, недискриминација, подигнување на свеста, пристапност, и еднакво признавање пред закон. Стратегијата истакнува дека лицата со попреченост треба да уживаат еднакво признавање пред закон и дека замената во носењето одлуки треба да се смени со поддржано носење одлуки. Во март 2017 год., ПССЕ ја усвои Резолуцијата 2155(2017) за „Политички права на лицата со попреченост: демократско прашање“, врз основа на извештајот подготвен од Комитетот за еднаквост и недискриминација.²¹ Резолуцијата ги разработува предизвиците и добрите практики во земјите членки на Советот на Европа, и претставува обновен повик на ПССЕ место механизмите за замена во носењето одлуки да се применуваат механизми за поддржано носење одлуки.²²

Европска унија

ЕУ ги искажа своите заложби за правата на лицата со попреченост преку ратификација на КПЛП во 2010 год. Правото на граѓаните на ЕУ да гласаат на европските и општинските избори се заснова на Договорот за функционирање на Европската унија, како и на Повелбата на ЕУ за основните права. Член 21 од Повелбата се однесува на недискриминираност во сите области на дејствување на ЕУ, вклучувајќи ги и изборите. Европската стратегија за попреченост за периодот од 2010-2020 ја поставува целта да се постигне „целосно учество на лицата со попреченост преку: овозможување да ги уживаат сите придобивки од државјанството на ЕУ и отстранување на административни пречки и ставови за целосно и еднакво учество“.²³

Меѓу останатите позитивни иницијативи на ЕУ спаѓа и Директивата на ЕУ за пристапност на веб-страниците и мобилните апликации на

20 Достапно на: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806fe7d4>

21 Достапно на: <http://website-pace.net/documents/19879/3143407/20170130-Droitshandicap-es-EN.pdf/e30d56a9-e78c-4691-b30b-1f1e1da0d1d7>.

22 Види исто Резолуција 2039(2015) за „Еднаквост и инклузија на лица со попреченост“, усвоено од ПССЕ на 30 јануари 2015 (5): <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-EN.asp?FileID=21339&lang=EN>.

23 Европска стратегија за попреченост 2010-2020: Обновена заложба за Европа без пречки. Достапно на: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0636:FIN:EN:PDF>.

органиците од јавниот сектор од 2016 год. (Веб директива). Тука се поставуваат условите за пристапност до веб страници и мобилни апликации на органиците од јавниот сектор со цел да бидат попрестапни за корисниците во земјите членки на ЕУ, особено за лицата со попреченост.²⁴ Покрај тоа, постои и резолуција на Европскиот парламент за употреба на толкување на знаковниот јазик со која се „истакнува дека јавните и владини служби, вклучувајќи ја и нивната онлајн содржина, мора да бидат пристапни преку посредници во живо, како што се толкувачи на знаковниот јазик на самото место, но, исто така и преку алтернативни веб базирани и далечински услуги, каде тоа е соодветно...“. Исто така, се упатува на „пристапност на политичкиот процес, според можностите, вклучувајќи и преку обезбедување на професионални толкувачи на знаковниот јазик;“ и „се истакнува дека тука се вбројуваат и изборите, јавните консултации и други настани, како што е соодветно“.²⁵

Заедница на независните држави

Конвенцијата за стандарди за демократски избори, изборни права и слобода во земјите членки на ЗНД (Конвенција на ЗНД) од 2002 год. не содржи конкретни упатувања на учеството на лицата со попреченост на изборите. Меѓутоа, во член 2 се наведува дека „правото на еден граѓанин да избира и да биде избран во органиците на државната власт, локалната самоуправа, за да претставува (национално) други лица и на други избрани функции не зависи од основот и се остварува без ограничувања и дискриминација во однос на полот, јазикот, религијата или вероисповедта, политичкото или друго убедување, националното или социјално потекло, припадноста на национално малцинство или етничка група, имотната положба или други околности“.

Организација на американските држави

Американската конвенција за човековите права стапи во сила во 1978 год., со општи одредби за правото да се учествува во владата, кои се напишани на сличен јазик како и оние во МППП. Меѓутоа, се истакнува дека „со закон може да биде уредено остварувањето на правата и можностите од претходниот став само врз основа на... граѓанската и менталната способност.“²⁶ Подоцна, во септември 2001 год., во сила стапи и Интерамериканската конвенција за елиминација на сите форми на дискриминација врз лицата со попреченост²⁷ Иако не постои изречна

24 Достапно на: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32016L2102>

25 Резолуција на Европски парламент, 23 ноември 2016 (2016/2952[RSP]). Достапно на: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2016-0442+0+DOC+X-ML+VO//EN..>

26 Американска конвенција за човекови права, член 23. Достапно на: <http://www.cidh.oas.org/basicos/english/basic3.american%20convention.htm>.

27 Достапно на: <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-65.html>.

одредба за гласање или кандидатура на изборите, сепак тоа укажува на унапредување на вклученоста во политичките и управните активности. Меѓутоа, во одредени услови лицата со попреченост се прогласуваат за неспособни согласно оваа конвенција.²⁸ Важно е дека во 2011 год., комитетот за договорот се изјасни дека тоа мора да се толкува од аспект на КПЛП, и побара од државите-договорни страни на Конвенцијата да го изменат договорот заради негова усогласеност со Конвенцијата.²⁹

28 „Доколку, според внатрешното право на државата, лицето може да се прогласи дека нема деловна способност, и кога тоа е неопходно и соодветно на неговата добросостојба, таквото прогласување не се смета за дискриминација.“ Интерамериканска конвенција за елиминација на сите форми на дискриминација на лицата со попреченост, член I.2.b.

29 Комитет за елиминација на сите форми на дискриминација на лицата со попреченост на ОАД (CEDDIS) OEA/ Ser.L/XXIV.3.1, CEDDIS/doc.12(I-E/11) rev.1, May 4 and 5, 2011 Достапно на:http://www.sedi.oas.org/ddse/documentos/Discapacidad/English/CEDDIS-%20NY_ENG.pdf.

Поглавје 2: Бариери за учество

Имајќи ги предвид расположливите податоци за регионот на ОБСЕ, тешко може да се одмери степенот на учество на лицата со попреченост во изборните процеси. Од расположливите докази, се чини дека лицата со попреченост, во главни црти, се недоволно застапени како гласачи, кандидати, на избрани функции, во политичките партии, во изборната администрација и како набљудувачи на изборите. Таквата состојба е сè повеќе препознатлива. На пример, Комитетот на министри на Советот на Европа, во 2011 год. истакна дека „лицата со попреченост главно претставуваат многу мал процент од оние кои се вклучени во јавните работи и кои се носители на репрезентативни функции”.³⁰ Исто така, во академските публикации се истакнува дека „спроведени се пионерски студии за изборите на национално ниво, кои ја земаат предвид попреченоста... Некои од истражувачите утврдиле дека излезноста на гласачите е помала кај лицата со попреченост, отколку

30 Препорака CM/Rec(2011)14 на Комитетот на министри на земјите членки на Советот на Европа за учеството на лицата со попреченост во политичкиот и јавниот живот. https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cbe4e

кај останатите луѓе без попреченост”.³¹ Недоволното учество често се припишува на законски пречки, негативни ставови во јавноста, недостиг на знаење, проблеми со пристапноста, недостиг на ресурси и поддршка за кандидирање и вршење функција.

Групите за застапување на лицата со попреченост тврдат дека намаленото учество на изборите е знак за политичка дискриминација, а со тоа се одржуваат стигмата и маргинализацијата.³² Одземањето на деловната способност на лицата со ментална или интелектуална попреченост (понекогаш и кај лица со друг тип на попреченост) често води и кон нивно лишување од гласачките права. Во некои јуриздикции, не е допуштено ниту приклучување кон политичка партија или организација на граѓанско општество (ОГО).³³ Условот за лицата со ментална попреченост да докажат дека тие „правилно расудуваат“ е критикуван од разни ОЛП заради големата дискриминација и произволност, особено затоа што ниедна друга група не треба да докажува политичка способност (истата критика ја упати и Комесарот за човекови права на Советот на Европа во март 2011 год.). Комитетот за КПЛП истакна дека „Историски гледано, на лицата со попреченост им се одрекува правото на деловна способност во повеќе области, и тоа на дискриминирачки начин, како што е режимот за лице кое одлучува во нивно име, односно старател или старател назначен од суд и преку законите за ментално здравје.“³⁴ Како што е наведено погоре, КПЛП не предвидува лице за замена во одлучувањето, туку акцентот го става на поддржано одлучување каде лицата со попреченост ја задржуваат деловната способност.

Причината за недоволно уредениот пристап на лицата со попреченост делумно може да е последица на отсуство на вклученост на и консултации со засегнатите групи. Ваквиот тренд често повикува на усвојување на пристапот „ништо за нас без нас“.³⁵ Консултациите помагаат да се намали дискриминацијата, да се промовира одреден напредок со кој зголеменото учество се јакне, станува реално и се поттикнува. Вредноста на овој пристап сè повеќе се препознава, како во праксата, така и во академската литература. На пример, „...истражувањата во ОК укажаа на конкретни пречки со кои се соочуваат лицата со интелектуални нарушувања, но и важноста на социјалниот капитал и мрежите за поддршка кои го

31 Политичкото учество на лицата со попреченост во Европа: Права, пристапност и активизам Priestley, Stickings, Loja, Grammenos, Lawson, Waddington, and Fridriksdottir, 2016. *Electoral Studies* 42 (2016) 1-9, Elsevier.

32 Види, за пример, Mental Disability Advocacy Center, <http://mdac.info/en>.

33 Агенција за фундаментални права на Европската унија, Правото на политичко учество на лицата со попреченост, страна 36 <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/indicators-right-political-participation-people-disabilities>.

34 Комитет за правата на лицата со попреченост, Општ коментар бр. 1 (2014). Достапно на: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/031/20/PDF/G1403120.pdf?OpenElement>.

35 Види за пример Европски форум за попреченост. Достапно на: <http://www.edf-fepoh.org>.

овозможуваат политичкото учество (Bell et al., 2001; Keeley et al., 2008; Redley, 2008). Наодите сугерираат дека утврдувањето политички права и обезбедувањето пристапност не се доволни сами по себе за да се постигне целосно учество без проактивно да се работи со лицата со попреченост во граѓанското општество и на нивните политички барања.³⁶

Слично на тоа, во извештајот на Специјалниот известувач на ООН за правата на лицата со попреченост од 2016 год., се истакнува дека „како што беше очигледно во процесот кој доведе до усвојување на КПЛП, учеството на лицата со попреченост во јавното носење одлуки може да изврши огромно влијание на постапувањето на владата кое нив ги засега и може да резултира со подобри одлуки, бидејќи лицата со попреченост се во најдобра положба да ги идентификуваат сопствените потреби и најповолните политики со кои ќе се одговори на тие потреби. Преку нивно учество се гарантира дека политиките и програмите во државите се подготвуваат врз основа на нивните потреби и приоритети.“³⁷

ОЛП стануваат сè поактивни по прашањата за политичките права, како и во следењето и документирањето на проблеми, кое резултира со преглед на законитоста и заложби за застапување. Унапредувањето на меѓународната правна рамка преку КПЛП создаде нови обврски за државите кои се потписнички или согласни да бидат обврзани со договорот, а тоа пак води кон подобрени национални акциски планови, закони и одредби. Меѓутоа, може да се забележат големи јазови во однос на усогласеноста, како што се истакнува во истражувањето објавено во 2014 год. од страна на Агенцијата на ЕУ за фундаменталните права (ФРА), каде се разгледува правото на политичко учество на лицата со попреченост во рамки на ЕУ.³⁸

Жените со попреченост се соочуваат со посебни предизвици во нивното учество во политичкиот живот, вклучувајќи и во изборните процеси. Тие може да се соочат со повеќекратна дискриминација, а тоа ги изложува на уште поголем ризик од исклученост и недоволна застапеност.

Комитетот за правата на лицата со попреченост истакнува дека „постојат силни докази дека жените и девојчињата со попреченост се соочуваат со пречки во повеќето области од животот. Таквите пречки создаваат

36 Политичкото учество на лицата со попреченост во Европа: Права, пристапност и активизам Priestley, Stickings, Loja, Grammenos, Lawson, Waddington, and Fridriksdottir, 2016. Electoral Studies 42(2016)1-9, Elsevier.

37 Извештај на Специјалниот известувач за правата на лицата со попреченост, Совет за човекови права, 2016. http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session31/_layouts/15/WopiFrame.aspx?sourcedoc=/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session31/Documents/A_HRC_31_62_E.doc&action=default&DefaultItemOpen=1.

38 Извештајот на ФРА ги опфаќа само земјите членки на ЕУ. Достапно на: <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/indicators-right-political-participation-people-disabilities>.

ситуации на повеќекратна и интерсекциска форма на дискриминација на жените и девојчињата со попреченост, особено во однос на: еднаков пристап до образование, економски можности, социјална интеракција и правда; еднакво признавање пред закон; и способност за учество во политиката и контрола врз сопствениот живот во различен контекст...“.

Во однос на учеството, Комитетот конкретно истакнал дека „гласот на жените и девојчињата со попреченост, историски гледано, е замолкнат, и оттаму, жените и девојчињата со попреченост се несразмерно недоволно застапени во јавното носење одлуки.“³⁹

Исклученоста од учество во изборите значи дека интересите на исклучената група не се слушнати и не се постапува по нив. Без право и можност да се учествува како гласач и кандидат, лицата со попреченост се во ризик да бидат и понатаму маргинализирани во општеството, кое е штетно за нив лично, но и за општеството. Учеството на изборите има суштинско значење за севкупната вклученост на поединците во општеството. Покрај тоа, исклученоста ја слабее и инклузивноста на владата, а со тоа и степенот до кој ефективно се зема предвид и волјата на луѓето.

39 Комитет за правата на лицата со попреченост, Општ коментар 3, 2016.

Поглавје 3: Изборниот циклус и учеството на лицата со попреченост

Во овој дел се разгледуваат прашања кои набљудувачите на ОДИХР треба да ги земат предвид при оценката на учеството на лицата со попреченост на изборите. Идентификувани се прашањата кои претставуваат структура за собирање податоци и последователна анализа од страна на клучните тимови на мисиите на ОДИХР. Потоа мисиите ги идентификуваат главните аспекти кои треба да се нагласат во јавните извештаи, а потоа даваат и соодветни препораки.

Подолу идентификуваните проблеми и прашања се однесуваат на разни области кон кои ќе се насочат набљудувачите од ОДИХР во различни фази од изборниот циклус. Согласно стандардот за активности на ОДИХР за набљудување на избори, информациите ги собира клучен тим од експерти во главниот град и долгорочни набљудувачи по регионите, а потоа истите подлежат на потврдување и анализа. Со оглед на ограничените расположливи ресурси и време, како и големиот број изборни прашања кои треба да ги опфати мисијата, постои можност да не се разгледаат сите идентификувани прашања за време на мисијата, па во тој случај се разгледуваат само најрелевантните прашања.

А. Предизборен период

Овој дел се однесува на аспектите кои ќе ги разгледуваат набљудувачите на ОДИХР за време на предизборниот период. Акцентот се става на меѓународните инструменти на кои се има обврзано земјата и на домашните закони, како и на изборната администрација, кампањите и политичките партии. Исто така, се посветува внимание на степенот до кој постојат поволни услови, расчленети податоци, консултации со ОЛП и изборни информации во пристапен формат за лицата со попреченост, но и дали постои ограничување на деловната способност на лицата со попреченост.

Статус на меѓународните инструменти

Мисиите за набљудување и оценка на изборите треба најпрво да проверат дали земјата ја има ратификувано или има пристапено кон КПЛП. Завршниот документ на ОБСЕ од состанокот во Виена во 1989 год., ги упатува земјите членки да го разгледаат нивното пристапување кон МПГПП и „други релевантни меѓународни инструменти, доколку тоа не е направено досега“.⁴⁰ Оттаму, во рамки на набљудувачките активности на ОДИХР доследно се препорачува ратификација на КПЛП, доколку земјата сè уште не е држава-договорна страна на конвенцијата, како и препорака за повлекување на искажана резервираност од страна на држава-договорна страна која може да влијае на правата предвидени со член 29. Резервираноста, која вообичаено претставува предупредување за прифаќањето на договорот од една држава, се искажува при ратификација/пристапување, и треба да биде конкретна, но не и некомпатибилна со предметот и целта на конвенцијата.⁴¹ Декларациите, иако не го ограничуваат правното дејство на договорот, може да имаат *de facto* сличен ефект на резервираноста.⁴² Ако државата ја потпишала, но сè уште ја нема ратификувано конвенцијата, сепак од неа ќе се очекува да го следи предметот и целта на договорот, иако истиот не е сè уште правно обврзувачки.⁴³ По ратификувањето на КПЛП, националното законодавство треба да се усогласи со договорот, и да предвидува унапредување и заштита на правата на кои државата се обврзува со договорот.

40 Завршен документ од состанокот во Виена, 1989, став 13.2. Достапно на: <http://www.osce.org/mc/40881?download=true>.

41 Виенска конвенција за договорното право, 1969, член 2(1)(d), „еднострана изјава, независно од формулацијата или именувањето, која ја има дадено државата, при потпишување, ратификација, прифаќање, одобрување или пристапување кон договор, која има за цел да го исклучи или модифицира правното дејство на одредени одредби од договорот при неговата примена во таа земја“.

42 Прирачникот за договорот на Обединетите нации содржи дека „Државата може да даде декларација за нејзиното разбирање на материјата содржана во или толкувањето на одредена одредба од договорот. Интерпретативната декларација, за разлика од резервираноста, нема за цел да исклучи или модифицира правно дејство на договорот. Целта на интерпретативната декларација е да се појасни значењето на одредени одредби или на целиот договор.“ Достапно на: <https://treaties.un.org/doc/source/publications/TNB/English.pdf>.

43 Виенска конвенција за договорното право, 1969.

Ако државата ја ратификувала/пристапила кон КПЛП, постои распоред за редовно поднесување извештаи, на кој Комитетот за правата на лицата со попреченост ќе одговори со завршни согледувања, вклучувајќи и сугестии и препораки. Покрај извештаите од земјата, може да се поднесуваат алтернативни или извештаи во сенка (тоа се извештаи на граѓанското општество кои се поднесуваат наместо или како дополнување на извештаите на државата). Тие документи содржат авторитативни информации за состојбата со усогласеноста и идни подобрувања.

#	Прашања	Водечки експерт на набљудувачката мисија
1	Дали државата ја има ратификувано/пристапено кон КПЛП и, ако е така, дали е искажана резервираност или декларации кои се релевантни за учество на изборите (особено во врска со член 29, 9 и 12)? Дали државата го има ратификувано/пристапено кон Факултативниот протокол кон КПЛП? Дали државата има ратификувано/пристапено кон други релевантни конвенции? Дали се направени измени на националното законодавство по ратификацијата, и дали тие измени се во согласност со обврските на државата?	Правен аналитичар
2	Дали државата поднесува извештаи до Комитетот за правата на лицата со попреченост за прашања поврзани со учество на изборите? Дали се поднесуваат алтернативни или извештаи во сенка? Кои беа заклучните согледувања на Комитетот во врска со учеството на лицата со попреченост на изборите? Дали државата поднесува извештаи до други тела за следење на договорите за прашања поврзани со изборното учество на лицата со попреченост, на пример, Советот за човекови права на ООН или Комитетот за елиминација на дискриминацијата врз жените (ЦЕДАВ)?	Правен аналитичар

Правна рамка и општи услови за пристапност

Мал број земји членки на ОБСЕ располагаат со закони во кои конкретно се уредува учеството на лицата со попреченост во политичкиот и јавниот живот. Исто така, мал број земји го дефинираат несоодветниот универзален дизајнотсуствотона одредбазасоодветноприспособување како форма на дискриминација. Оттаму, мисиите на ОДИХР треба да направат преглед и анализа на домашното законодавство во однос на одредбите за вклученост на попреченоста.

Поволни услови подразбираат постоење на воспоставени основни структури за унапредување на учеството на лицата со попреченост во општеството. Тоа значи рамка за унапредување на правата на лицата со попреченост и одредби за пристапност, вклучувајќи на зградите, изграденото опкружување (простор изграден од луѓе каде се живее, работи, рекреира на дневна основа) и генерално пристапност до информации. Тоа е од особена важност бидејќи гласачките места вообичаено се сместени во јавни објекти или објекти во државна сопственост.

Општите услови за пристапност до објекти и информации придонесуваат за поповолно опкружување за учество на изборите. Согласно член 9 од КПЛП кој се однесува на пристапноста, државите имаат обврска „да преземаат соодветни мерки за да се обезбеди пристап на лицата со попреченост на еднаква основа како и другите“ до „физичкото опкружување... информации и комуникации“. Член 9 понатаму изречно упатува на соодветни мерки за „подготовка, усвојување и следење на имплементацијата на минимални стандарди и насоки за пристапност на објектите и услугите кои се отворени за или на располагање на јавноста“. Тука може да спаѓаат мерки како што се означени места за паркирање, рампи, тоалети пристапни за лицата во колички, знаци на просториите и насоки. Од државите се бара „да обезбедуваат пристапни информации на лицата со попреченост за мобилни помагала, уреди и асистивна технологија, вклучувајќи и нови технологии, како и други форми на помош, услуги за поддршка и поволности“.⁴⁴

Законските барања за пристапни информации во разни формати имаат очигледна примена на изборите, имајќи предвид колку е важно за гласачите и кандидатите да можат да добиваат и даваат информации. Во КПЛП се упатува на знаковен јазик, прикажување текст, Брајова азбука, тактилна комуникација, големи букви, пристап до мултимедијални услуги како и пишани, аудио, усни, читачи и аугментативни и алтернативни начини, средства и формати на комуникација. Обезбедувањето информации во тие формати може да се бара од изборната администрација, судството, државно финансираните медиуми, политичките партии и/или организациите на граѓанското општество.

Меѓународните насоки за пристапност на онлајн содржина се воспоставени во стандардите на Упатствата за пристапност на онлајн содржина (WCAG), кои ги има објавено Светскиот веб-конзорциум (W3C), која е главната организација за меѓународни стандарди за интернетот.⁴⁵ Насоките упатуваат на кој начин онлајн содржината може да се направи попростапна за лицата со попреченост, како и на корисниците на интернетот. Последната верзија, WCAG 2.0, беше објавена во декември 2008 год. Исто така, треба да се земат предвид и стандардите за пристапност на јавните и приватните аудио-визуелни медиуми.

44 КПЛП член 4.1(h).

45 <https://www.w3.org/TR/WCAG20/>.

КПЛП, член 2 – Дефиниции

„Комуникација“ подразбира јазици, прикажување на текст, Брајова азбука, тактилна комуникација, големи букви, пристап до мултимедијални услуги како и пишани, аудио, усни, читачи и аугментативни и алтернативни начини и средства и формати на комуникација, вклучувајќи и пристап до информатичка и комуникациска технологија;

„Јазик“ подразбира говорен и знаковен јазик, како и други форми на неговорен јазик;

„Соодветно приспособување“ подразбира неопходно и соодветно приспособување и усогласување потребно во одреден случај, што не предизвикува несразмерно или непотребно оптоварување а со цел обезбедување на уживањето или остварувањето на сите човекови права и слободи на лицата со попреченост, на еднаква основа со другите;

„Универзален дизајн“ означува дизајн на производи, опкружување, програми и услуги кои може да ги користат сите, до најголем можен степен, без притоа да е потребно нивно приспособување или специјален дизајн. „Универзалниот дизајн“ не ги исклучува помошните уреди за конкретни групи на лица со попреченост онаму каде тоа е потребно.

КПЛП, член 9 - Пристапност

1. Со цел да им се овозможи на лицата со попреченост да живеат независно и да учествуваат целосно во сите аспекти од животот, државите-договорни страни на договорот преземаат соодветни мерки за да им се обезбеди пристап на лицата со попреченост, на рамноправна основа како и другите, до физичко опкружување, превоз, информации и комуникации, вклучувајќи ги и информатичките и комуникациските технологии и системи, и до други објекти и услуги отворени и ставени на располагање на јавноста, во урбаните и руралните области.

2. Државите-договорни страни исто така ќе преземаат соодветни мерки за:

- (а) подготовка, усвојување и следење на имплементацијата на минимални стандарди и насоки за пристапност на објектите и услугите кои се отворени или ставени на располагање на јавноста;
- (б) да обезбедат дека приватни лица кои нудат објекти и услуги отворени за или на располагање на јавноста, ги земаат предвид сите аспекти на пристапноста на лицата со попреченост;
- (в) да обезбедат обука за чинителите кои работат на проблемите со кои се соочуваат лицата со попреченост околу пристапноста;
- (г) да обезбедат ознаки на Брајова азбука или во лесно читлив и разбирлив формат на згради и други објекти отворени за јавноста;

- (д) да се обезбедат форми на непосредна асистенција и посредници, вклучувајќи и водичи, читачи и професионални толкувачи на знаковниот јазик, за да се олесни пристапноста до згради и објекти кои се отворени за јавност;
- (ѓ) да се промовираат други соодветни форми на пружање помош и поддршка на лицата со попреченост за да се гарантира нивниот пристап до информации;
- (е) да се унапреди пристапот на лицата со попреченост до нови информатички и комуникациски технологии и системи, вклучувајќи и интернет;
- (ж) да се промовира дизајн, развој, производство и дистрибуција на пристапни информатички и комуникациски технологии и системи во раните фази, и таквите технологии и системи да бидат достапни за минимален трошок.

#	Прашања	Водечки експерт на набљудувачката мисија
3	Дали постои национална стратегија или акциски план за попреченост каде е вклучено правото на политичко учество? Дали постои механизам за следење на имплементацијата, и дали процесот е консултативен? Дали се даваат извештаи за јавноста?	Правен аналитичар
4	Дали постојат општи правни стандарди за пристапност до информации? Дали правните стандарди за пристапност исто така важат и за изборната администрација, политичките партии и организациите на граѓанското општество? Дали постојат правни стандарди за пристапност на јавните информации на интернет за јавните и приватните даватели? Дали постојат правни стандарди за пристапност до јавните и приватните аудио-визуелни медиуми?	Правен аналитичар
5	Дали постојат општи правни стандарди за пристапност до згради, или генерално до инфраструктурата? Дали со нив е опфатена и изборната администрација, политичките партии и граѓанското општество? Дали постојат задолжителни стандарди за пристапност до зградите на државната и локалната власт?	Правен аналитичар
6	Дали постојат изречни законски одредби за учество на лицата со попреченост на изборите? Дали има изречни законски одредби за недискриминација во врска со учеството на лицата со попреченост на изборите? Дали неадекватниот универзален дизајн и одбивањето на соодветно приспособување се дефинирани како форми на дискриминација во националното законодавство?	Правен аналитичар

Расчленети податоци

Во КПЛП се поставуваат посебни барања во однос на расчленување и дисеминација на податоците. Меѓутоа, Комитетот за правата на лицата со попреченост, во сите свои завршни согледувања од 2011 год., искажува загриженост заради недостиг или низок степен на веродостојни и расчленети податоци за попреченоста, и истакнува дека и понатаму отсуствува расчленување на податоците според пол.⁴⁶ Комитетот, исто така, истакнува дека постои пропуст во собирањето податоци со кои ќе се опфатат различностите кај лицата со попреченост. Во контекст на изборите, важно е да постојат расчленети податоци, на пример, за регистрација и излезност на гласачи со попреченост, за да може да се оцени нивното учество на изборите. Исто така, може да е корисно да се располага со податоци за бројот на лица со попреченост кои се пријавиле за кандидати и бројот на лица со попреченост кои се членови на изборните комисији на секое ниво.

Отсуството на податоци расчленети по попреченост се смета за една од главните пречки за креирање соодветни политики со кои ќе се одговори на клучните проблеми и ќе се обезбедат мерки според потребите. Комитетот за КПЛП препорачува дека државите „треба да ажурираат и собираат податоци и статистика за лицата за попреченост, кои се расчленети по возраст, пол, тип на нарушување, етничко потекло и географска положба, вклучувајќи и тип на станбено или институционално опкружување, поднесени случаи за дискриминација и/или насилство врз тие лица и примена на пристап заснован на човековите права. При разработката на тие процеси, на државите им се препорачува конструктивно да се ангажираат околу организациите на лицата со попреченост.“⁴⁷ Во 2011 год., Канцеларијата на Високиот комесар за човекови права на ООН (ОХЦХР) истакна дека „само мал број на држави потписнички собираат статистички информации за вклученоста на лицата со попреченост во политичкиот и јавниот живот“.⁴⁸

Собирањето податоци за попреченоста претставува голем предизвик. Никој не може да биде присилен да ја разоткрие својата состојба на попреченост, од почит кон правото на приватност. Класичните методологии за собирање податоци, како што се од врата на врата, телефонски и онлајн интервјуа, може несразмерно да ги исклучат лицата со одреден тип на попреченост, на пример лица кои се институционално згрижени или кои имаат нарушувања на слухот или интелектуална

46 Од 2011 год., Комитетот има усвоено завршни согледувања за ЕУ и 47 држави-договорни страни на конвенцијата, вклучувајќи 18 земји членки на ОБСЕ.

47 Завршни согледувања Србија (CRPD/C/SRB/CO/1).

48 Став 63. Тематска студија на Високиот комесар на ООН за учество на лицата со попреченост во политичкиот и јавниот живот, 2011. Достапно на: http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session19/A-HRC-19-36_en.pdf.

попреченост. Може да биде особено тешко да се собираат податоци за лица со психосоцијална или друг тип на „невидлива“ попреченост, на пример заради општествената стигма која преовладува. Покрај тоа, собирањето податоци за попреченоста е чувствително прашање и може да подлежи на манипулации, додека пак податоците кои се засноваат на набљудување се ограничени заради фактот што тоа се податоци само за лица кај кои постои очигледна и видлива попреченост.

Во тој поглед, особено се препорачуваат прашањата кои ги предлага Вашингтонската група, односно Комисијата за статистика на Обединетите нации составена од претставници на националните заводи за статистика, кои се насочени кон функционалноста која може да го ограничи учеството, наместо кон класифицирање на попреченоста.⁴⁹ На пример, тоа се прашања од типот „Дали лицето користи апаратче за слушање? Дали лицето има тешкотии во одењето или качувањето по скали?“ Изборната администрација може да се охрабрува да прибира информации за типот на приспособување кое им е потребно на гласачите, наместо за типот на попреченост. На тој начин ќе се овозможи поголем број луѓе самостојно да се идентификуваат и се создава можност за информации кои потоа може да се користат.

КПЛП, член 31 Статистика и собирање податоци

1. Државите- договорни страни се обврзуваат да собираат соодветни информации, вклучувајќи статистички и истражувачки податоци, заради формулирање и спроведување на политиките за примена на оваа конвенција. Процесот на собирање и чување на тие информации ќе биде:

- (а) во согласност со законски утврдените заштитни механизми, вклучувајќи ги законите за заштита на податоци, за да се обезбеди доверливост и почитување на правото на приватноста на лицата со попреченост;
- (б) во согласност со меѓународно прифатените норми за заштита на човековите права и основни слободи и етичките принципи за собирање и употреба на статистика.

2. Информациите собрани во согласност со овој член ќе се расчленуваат соодветно и ќе се користат за оценка на исполнувањето на обврските на државите-договорни страни на оваа конвенција и, ќе се користат за идентификување и решавање на бариерите со кои се соочуваат лицата со попреченост во остварувањето на своите права.

49 Вашингтонската група работи на развој на методи за да се подобри статистиката за лицата со попреченост на глобален план, со придонес од разни меѓународни агенции и експерти. Тука спаѓаат агенции на ООН, билатерални агенции за помош, НВОи, организации на лица со попреченост, и истражувачи. Види повеќе на <http://www.washingtongroup-disability.com/>.

3. Државите-договорни страни на конвенцијата ќе преземат одговорност за дисеминација на овие статистички податоци и ќе обезбедат и пристапност за лицата со попреченост и за другите.

#	Прашања	Водечки експерт на набљудувачката мисија
7	Дали постојат законски барања за расчленување на изборните податоци по различен тип на попреченост и пол? На пример за гласачите, кандидатите и оние кои се избрани. Дали има барање таквите податоци да бидат јавни податоци? Дали постојат одредби за заштита на податоци и, ако е така, како се толкуваат во однос на обврските од КПЛП?	Правен аналитичар
8	Дали има на располагање изборни податоци кои се расчленети по попреченост? На пример за гласачите, кандидатите и оние кои се избрани? Дали податоците се расчленети и по пол? Дали постои доверба во тие податоци, и доколку не, кои причини се наведуваат за тоа?	Изборен аналитичар

Консултации и вклученост

Лицата со попреченост долго време спроведуваат кампањи за да бидат вклучени во одлуките кои се носат за нивниот живот. Во член 4.3 од КПЛП, од државите-договорни страни на конвенцијата се бара „да ги консултираат и активно да ги вклучуваат лицата со попреченост“. Тоа значи ангажирање околу организации кои се основани од лица со попреченост, наместо да се консултираат само организации на родители и негуватели, или организации кои се основани од други за лицата со попреченост. Комитетот за КПЛП ја истакнува потребата да се обезбеди дека „механизмите воспоставени за да ја олеснат помошта при гласањето се подготвени во консултации со организациите на лицата со попреченост за да одговараат на нивните потреби“. ⁵⁰

При подготовката на методологијата за набљудување на изборите, ОДИХР посветува посебно внимание на вклученоста на политички недоволно застапените групи. Прирачникот на ОДИХР за постапување по изборните препораки од 2016 год. укажува дека „вклучувањето на политички недоволно застапените групи во процесот треба да се направи на конструктивен, а не на површен начин. Тука спаѓа и работење со групи кои се доста репрезентативни за да им се дадат информациите однапред, така што прашањата и определбите може да бидат добро разбрани, но и да им се даде можност за прашања и сугестии. Таквите консултации треба

50 Завршни согледувања, Шведска 2014 (CRPD/C/SWE/CO/1).

да се одвиваат редовно, а не само еднократно, и истите треба да бидат јавно документирани.⁵¹

Примери за добра пракса од регионот на ОБСЕ

- Законот во една земја членка на ОБСЕ ги обврзува државните органи да се консултираат и да соработуваат со ОЛП при формулирањето на националните политики и мерки. Законот, исто така, ги дефинира и одговорностите на ОЛП во претставувањето на интересите на лицата со попреченост, идентификувањето нивни претставници во државните органи и координацијата со други ОЛП. Тоа им помогна на лицата со попреченост да се вклучат во дискусиите за нивните права и при последователното создавање на добри практики.
- Изборен орган (ИО) во една земја членка на ОБСЕ работеше со неколку надворешни организации и лица со попреченост за да обезбеди информации за своите служби. Преку формирањето на советодавна група се обезбедуваше предметна експертиза и совети за иницијативите за пристапност. Групата, исто така, помогна да се најдат најдобрите начини да се информираат лицата со попреченост каде, кога и како да се регистрираат и гласаат.
- Во друга земја членка на ОБСЕ, Министерството за внатрешни работи и Министерството за здравство ги поканија ОЛП да учествуваат во подготовката на закон за воспоставување основни услови за пристапност и недискриминација кои треба да се обезбедат во опкружувањето, производите и услугите кои се неопходни за учество на лицата со попреченост во политичките и изборните процеси. *„Целосното учество во политичкиот процес подразбира права и обврски. Лицата со попреченост треба да добијат помош за учество во целиот процес, вклучувајќи и како членови на гласачките места.“* – изјава на Министерството за здравство, социјални услуги и еднаквост.

#	Прашања	Водечки експерт на набљудувачката мисија
9	<p>Дали во законот постојат барања за консултации со активна вклученост на ОЛП во врска со изборите?</p> <p>Дали од изборната администрација се бара да води консултации на национално и/или локално ниво? Дали постојат некакви барања од медиумите финансирани од државата да се консултираат со ОЛП за емитувањето изборни информации?</p>	Правен аналитичар

51 Прирачник за постапување по изборните препораки (Варшава, ОБСЕ Канцеларија за демократски институции и човекови права, 2016). Достапно на: <http://www.osce.org/odihr/elections/119893>.

10	Дали се консултирани ОЛП при некои иницијативи за реформа на законите? Дали се чини дека се вклучени ставовите на ОЛП? Ако не се, кое е оправданието (доколку постои)?	Правен аналитичар
11	Дали изборната администрација се консултира со ОЛП и, ако не е така, зошто? Дали се чини дека се вклучени ставовите на ОЛП? Дали тоа е на национално и локално ниво? Дали изборната администрација има политика за прашањето на попреченост? Дали изборната администрација располага со фокална точка за вклучување на попреченоста?	Изборен аналитичар
12	Дали медиумите финансирани од државата водат консултации со ОЛП во однос на пристапноста на известувањето за кампањата и изборните информации? Дали се чини дека се вклучени ставовите на ОЛП?	Медиумски аналитичар

Права на учество

Очигледна законска пречка за учество претставува одземањето на гласачките права од лица за кои судот има определено дека немаат деловна способност. Како што беше претходно опишано, тоа беше порано прифатливо за Комитетот за човекови права (договорно тело за МПГПП), за ЕСЧП и за Венецијанската комисија. Меѓутоа, како резултат на развојот на правото, како и недопуштеноста на таа пракса во КПЛП, тоа сега се смета за дискриминаторска пракса. КПЛП предвидува дека лицата со попреченост ќе уживаат деловна способност при гласањето и кандидирањето рамноправно како и сите други, без исклучоци. Од одземање на правото, сега акцентот се префрла на обезбедување неопходна помош преку донесување одлуки со поддршка. Особено засегнати од овие одредби се лицата со психосоцијална и интелектуална попреченост.

Во 2011 год., ОХЦХР објави извештај во кој се истакнува „Во повеќето земји кои одговорија на прашалникот на ОХЦХР, лицата со психосоцијална и интелектуална попреченост и понатаму се лишени од правото да гласаат и да бидат избрани врз основа на уставни или законски одредби каде политичките права се поврзуваат со нивната деловна способност... Само мал број земји ги имаат отстрането ограничувањата за политичко учество на лицата со психосоцијална и интелектуална попреченост... Таквите ограничувања се одраз на застарен и дискриминаторски

пристап кон лицата со попреченост и нивната улога во општеството, кое е недоследно на обврските кои произлегуваат од КПЛП.⁵²

Во најголем број земји членки на ОБСЕ, правото на гласање и кандидирање се поврзува со деловната способност, кое создава ограничувања за учеството и е во спротивност со КПЛП. Во неколку земји членки на ОБСЕ, не постојат ограничувања за гласањето на лицата со попреченост, вклучувајќи и оние кои се под старателство. Исто така, истражувањата објавени од ФРА во 2014 год. покажуваат дека само 7 од 28 земји членки на ЕУ го гарантираат правото на глас на сите луѓе, независно од попреченоста. Во петнаесет земји се забранува да гласаат лица со попреченост на кои им е одземена деловната способност. Во земјите каде постојат такви ограничувања, правото на глас може или автоматски да се ограничи како резултат на лимитирана деловна способност или следува по индивидуализирана проценка на способноста на лицето да гласа.

Одземената деловна способност, исто така, често ја спречува и можноста за поднесување приговор или жалба. Извештајот на ФРА од 2014 год., открива дека во 19 земји членки на ЕУ само лица кои имаат деловна способност имаат пристап до механизмите за приговори во врска со правата на политичко учество. Оттаму, во овие јурисдикции, лицата со попреченост на кои им е одземена деловната способност немаат независен или непосреден пристап до механизмите на правни лекови (вклучувајќи и од вонсудски институции, како што се национални институции за човекови права или тела за еднаквост).

Пример за добра пракса од регионот на ОБСЕ

Законските одредби за помош при одлучувањето им помагаат на лицата со попреченост да учествуваат до најголем можен степен, а со тоа се применува нивната мината и сегашна волја и приоритети (без упатување на „најдобри интереси“). Законот во оваа земја членка на ОБСЕ предвидува договор за помош при гласањето, според кој лицето може да назначи „помошник при одлучувањето“ кој ќе му дава поддршка. Помошникот нема право да носи одлуки во име на лицето,

52 Став 70, 39 и 43. Тематска студија на Високиот комесар на ООН за учество на лицата со попреченост во политичкиот и јавниот живот, 2011. Став 38 исто така наведува дека „... во многу земји, правото на политичко учество и понатаму се поврзува со деловната способност на поединецот. Кај некои држави постои одредба за автоматско или квазиавтоматско исклучување во нивните правни системи. Тие го одрекуваат правото на политичко учество на сите лица на кои им е изречена заштитна мерка, како што се делумно или целосно старателство, независно од нивниот моментален и/или индивидуален степен на функционална способност или дали постои интелектуална попреченост или проблем со менталното здравје. Во други земји, способноста на лица со психосоцијална или интелектуална попреченост да гласаат подлежи на индивидуална проценка која ја врши медицинско лице или судија за способноста за гласање на поединецот.“ Достапно на: http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session19/A-HRC-19-36_en.pdf.

туку може да добива информации, да советува, да ја утврдува волјата и приоритетите на лицето, да му помага на лицето да ја искаже својата одлука, и да направи обид да обезбеди спроведување на одлуките на лицето. Таквиот договор може да се повлече во кое било време. Исто така, постои можност за договор за заедничко одлучување, односно заеднички да се носи една или повеќе одлуки.

#	Прашања	Водечки експерт на набљудувачката мисија
13	Дали постојат законски ограничувања на учеството на изборите (како кандидат или гласач) поврзани со деловната способност? Ако постојат ограничувања, дали е потребна поединечна судска одлука за способноста во однос на правото на гласање? Кога законот не предвидува одземање на деловна способност, дали постојат механизми за поддршка на лицата со попреченост да го остваруваат своето право на глас?	Правен аналитичар
14	Дали законот предвидува механизми за приговори и жалби за лицата кои се ограничени во гласањето заради нивната деловна способност? Дали е исто така можно да се поднесуваат приговори и до вонсудски институции (како што се национални институции за човекови права или тела за еднаквост итн.)?	Правен аналитичар
15	Ако постојат законски ограничувања за учество на изборите врз основа на деловната способност, дали постои официјална статистика за бројот на лица кои се засегнати? Дали има извештаи за злоупотреба на ограничувањата заради деловна способност?	Правен аналитичар

Подигнување на свеста и изборни информации

Во делот погоре за „Поволни услови“ се истакнува дека е особено важно информациите да се стават на располагање во различни формати. Неопходно е гласачите со попреченост да го разбираат процесот, да следат што се случува со изборите и да можат да поднесат приговор. Пристапните информации може да бидат во форма на лесно читлив материјал, верзии отпечатени со големи букви, Брајова азбука и аудио-визуелни материјали (вклучувајќи и толкување на знаковниот јазик). Изборната администрација и медиумите исто така се одговорни за подигнување на свеста за учеството на лицата со попреченост и за борба против стереотипите, со што го унапредуваат политичкото учество.

Во однос на имплементацијата на член 29 од Конвенцијата, Комитетот за КПЛП ја потенцира потребата да се обезбеди дека „информациите за изборите се дадени во пристапни формати“ и дека „едукацијата за гласачите преку медиумите е пристапна“.⁵³ Медиумите финансирани од страна на државата имаат посебна одговорност во промовирањето на исполнувањето на обврските од КПЛП. Оттаму, мисијата за набљудување на изборите треба да утврди што се презема од страна на тие медиуми за да се подигне свеста и за борбата против стереотипите. Иако таа обврска не постои за приватните медиуми, од нив може исто така да се бара да бидат пристапни. Некои од приватните радиодифузери може, исто така, да се определат нивните содржини да бидат достапни во повеќе формати, активно да се борат против стереотипите и да работат на зголемување на вклученоста на лицата со попреченост.

Примери за добра пракса од регионот на ОБСЕ

- Изборен орган во една земја членка на ОБСЕ на својата веб страница постави филмови со толкување на знаковниот јазик во врска со изборниот систем и гласањето. Информациите за политичките партии и кандидати се емитуваа на јавната и приватните телевизии. Државно финансиран медиум подготви програма која е пристапна за лицата со попреченост, и тоа преку титлување, говорен јазик, толкување на знаковниот јазик и аудио описи на програмите.
- Владата на една земја членка на ОБСЕ објави лесно читлив водич за процедурите за гласање и регистрација, кој го изработи едно здружение кое ги претставува и поддржува лицата со тешкотии во учењето. Здружението, исто така, изработи и лесно читлива верзија на програмите на политичките партии кои се кандидираа на изборите. Покрај тоа, изборната комисија, работејќи заедно со истото здружение, објави заедничка листа со факти за изборите за да се информираат гласачите со попреченост за нивните права.

53 Завршни согледувања, Шведска 2014 (CRPD/C/SWE/CO/1).

#	Прашања	Водечки експерт на набљудувачката мисија
16	Дали изборната администрација обезбедува информации според стандардите за пристапност и во повеќе формати, вклучувајќи и материјали во лесно читлив формат или со големи букви, водичи со Брајова азбука или со толкување на знаковниот јазик? Дали тие информации се достапни, како на локално, така и на национално ниво? Дали е опфатена едукацијата на гласачите? Дали се даваат информации за пристапни избирачки места? Дали се опфатени општи информации за изборите (на пр: соопштенија за медиуми, објави, податоци)? Кои се ставовите на ОЛП во однос на обезбедувањето информации?	Изборен аналитичар
17	Дали медиумите финансирани од државата информираат за изборите согласно стандардите за пристапност во повеќе формати? Ако е така, дали тука се вклучени едукацијата на гласачите и информациите за кампањата? Дали кандидатите со попреченост имаат еднаков пристап до медиумите како и останатите кандидати? Какви се ставовите на ОЛП за информациите кои ги даваат медиумите финансирани од државата? Каква е состојбата кај приватните медиуми?	Медиумски аналитичар

Изборна администрација

Доколку постои процедура за активна регистрација на гласачите, таа може да биде несразмерно оптоварување за лицата со попреченост, а особено може да биде предизвик за лицата во институциите доколку не се направени посебни приспособувања. Исто така, ако регистрацијата на гласачите е пасивна врз основа на матичната евиденција на граѓаните, и запишувањето и добивањето на потребната идентификација може да претставува несразмерен предизвик. Од лицата со попреченост кои треба да се регистрираат може да се бара да ја пријават попреченоста за да биде информирана изборната администрација во однос на услугите кои треба да ги обезбеди.

Слично на тоа, процесот за предлагање кандидат може *de facto* да биде тешко пристапен, на пример, ако се бара документите за номинацијата да се поднесуваат лично и ако не се исполнети стандардите за пристапност. Доколку во општеството преовладуваат негативни ставови за попреченоста, може да биде тешко за лицето со попреченост да се предлага и да се кандидира, и треба да се гарантира дополнителна поддршка.

Комитетот за правата на лицата со попреченост истакнува дека е неопходно „да се обучат помошниците на гласачките места за да се задоволат потребите на гласачите”.⁵⁴ Исто така, изборната администрација на сите нивоа треба да се обучи за да се поддржува учеството на лицата со попреченост на изборите. Член 4 од КПЛП, кој се однесува на општите обврски, ги обврзува државите-договорни страни на конвенцијата „да ја унапредат обуката за стручните лица и кадарот кои работат со лица со попреченост во врска со правата кои се признаваат со оваа конвенција“. Член 9, кој се однесува на правото на пристапност, исто така упатува на обезбедување „обука за сите вклучени страни во врска со аспектите на пристапност со кои се соочуваат лицата со попреченост“.

Пример на добра пракса од регионот на ОБСЕ

Централната изборна комисија на земја членка на ОБСЕ вработи четири лица со попреченост во својот кол центар за парламентарните избори. Едно од тие лица беше слепо, а изборната комисија ги обезбеди неопходните услови за да може лицето независно да ги извршува обврските. Истовремено, во рамки на процесот на вработување, Комисијата обезбеди и преквалификација и градење на капацитетите на лицата со попреченост.

#	Прашања	Водечки експерт на набљудувачката мисија
18	Дали процесот за регистрација на гласачите претставува оптоварување за лицата со различен тип на попреченост, со што се ризикува да се намали нивниот пристап? Дали постојат пречки во однос на идентификацијата, со што се ризикува да се намали нивниот пристап? Дали постојат посебни мерки за регистрација на лицата со попреченост како гласачи?	Изборен аналитичар
19	Дали процесот на номинирање претставува оптоварување за лицата со различен тип на попреченост (со што се ризикува да се намали пристапноста)? Дали за лицата со попреченост се обезбедува дополнителна поддршка за да се регистрираат како кандидати?	Изборен аналитичар

54 Завршни согледувања, Шведска 2014 (CRPD/C/SWE/CO/1).

20	<p>Дали се спроведува ефективна обука на изборната администрација за вклучување на прашањето на попреченоста? Дали притоа се става акцент на правата на лицата со попреченост? Дали притоа се дава објаснување на клучните аспекти, како што се пристапност на услугите, помош од лице по сопствен избор и расположливост на информациите? Дали изборната администрација располага со програма за обука и едукација на гласачите за ОЛП?</p>	Изборен аналитичар
----	---	--------------------

Изборни кампањи и политички партии

Лицата со попреченост треба да бидат во можност да добиваат информации од партиите и кандидатите и да учествуваат во настаните за кампањите за да можат да носат одлуки врз основа на информираност. Кандидатите со попреченост треба да можат да водат кампања доколку им се дава еднаква можност да се натпреваруваат на изборите. Кандидатурата за избори може да биде особено тешка поради општествените предрасуди, на пример, затоа што лицата со попреченост се изложени на ризик од стигматизација и кривични дела од омраза.⁵⁵ Покрај тоа, лицата со попреченост може да не располагаат со доволно средства за да водат кампања и се соочуваат со дополнителни трошоци поврзани со попреченоста, на пример, трошоци за превоз или толкување на знаковниот јазик.

Член 29 од КПЛП предвидува дека државите-договорни страни на конвенцијата треба да преземаат мерки за да се поттикнува учеството на лицата со попреченост „во невладини организации и здруженија кои работат во сферата на јавниот и политичкиот живот во земјата, како и во активностите и водењето на политичките партии“.

Комитетот за КПЛП препорачува државите да обезбедат помош за лицата со попреченост да се кандидираат на националните и локалните избори,⁵⁶ и да им се обезбедува неопходната поддршка на лицата со попреченост кои се избрани на јавни функции, вклучувајќи и лични асистенти.⁵⁷ Меѓутоа, се чини дека таквата индивидуална помош се обезбедува само во неколку земји членки на ОБСЕ. Таквата помош треба да вклучува финансиска поддршка, еднаков пристап до медиумите финансирани од државата, поддршка за пристапност за време на настани од кампањи, и/или асистент.

55 Види на пример Криминал од омраза против лица со попреченост, Извештаи за криминал од омраза, ОБСЕ/ОДИХР, 2016. Достапно на: <http://www.osce.org/odihr/290021>.

56 Завршни согледувања, Хрватска (CRPD/C/HRV/CO/1), Туркменистан (CRPD/C/TKM/CO/1).

57 Завршни согледувања, Шведска (CRPD/C/SWE/CO/1).

Комитетот за правата на лицата со попреченост ја истакнува потребата да се гарантира дека „изборните кампањи се целосно пристапни“⁵⁸ и искажува загриженост во однос на непристапните изборни процеси, вклучувајќи ги и политичките кампањи.⁵⁹

Покрај тоа што програмите на политичките партии понекогаш вклучуваат заложби за промовирање на поинклузивни и интегрирани општества, често лицата со попреченост се наведуваат само како приматели на социјални услуги и медицинска помош, а не како учесници во изборниот процес.

Пример за добра пракса од регионот на ОБСЕ

- Владата на една земја членка на ОБСЕ изработи материјали за да се промовираат и објаснат законските обврски за политичките партии кои произлегуваат од КПЛП. Исто така, се работеше заедно со политичките партии за да се анализираат постоечките политики за пристапност на лицата со попреченост, со цел да се промовира поширока примена на добри практики.
- Со цел да се информираат гласачите со нарушен вид, во тесна соработка со Централната изборна комисија, локална невладина организација во една земја членка на ОБСЕ подготви информации за програмите на политичките партии во аудио формат. Информациите беа објавени и на веб страницата за информирање на гласачите.
- Властите во една земја членка на ОБСЕ отворија наменски фонд за покривање на дополнителните трошоци на лицата со попреченост кои би се кандидирале, вклучувајќи, на пример, и дополнителни трошоци за превоз и толкување на знаковниот јазик.

#	Прашања	Водечки експерт на набљудувачката мисија
21	Дали политичките партии/кандидати обезбедуваат информации во формат кој е пристапен за лица со различен тип на попреченост? Ако е така, дали тоа го прават сите партии или само некои од нив? Дали тоа ги опфаќа главните работи поврзани со кампањите и/или информациите за партиите и кандидатите?	Политички аналитичар

58 Завршни согледувања, Шведска 2014 (CRPD/C/SWE/CO/1).

59 Завршни согледувања, Португалија (CRPD/C/PRT/CO/1).

22	Дали им се обезбедува дополнителна поддршка на кандидатите со попреченост? Дали се обезбедуваат дополнителни средства за да се покријат трошоци од кампањата? Дали настаните за кампањите ја вклучуваат попреченоста? Дали местата на одржување се физички пристапни? Дали постојат повеќе различни начини на претставување (на пример, знаковен јазик, титлување или материјали во лесно читлив формат)? Дали се водат дискусии за вклучување на попреченоста?	Политички аналитичар
23	Дали политичките партии/кандидати имаат политики за унапредување на правата на лицата со попреченост и/или учество на лицата со попреченост во партијата или како кандидати? Дали располагаат со податоци за лицата со попреченост во рамки на партијата? Дали во нивниот манифест се споменува вклучувањето на попреченоста? Дали политичките партии добиваат финансиска поддршка од државата за да се зголеми учеството на лицата со попреченост во нивните структури?	Политички аналитичар
24	Дали медиумите финансирани од државата имаат политика или пракса за унапредување на учеството на кандидати со попреченост или за дискусии за вклучување на попреченоста во процесите на водење кампања? Дали јавните медиуми информираат за кампањите во повеќе различни пристапни формати? Дали приватните медиуми имаат такви политики или пракса? Дали известувањето се заснова на аспекти засновани на правата на лицата со попреченост?	Медиумски аналитичар

Б. Изборен ден

Во овој дел се разгледуваат пристапните процеси, помошните алатки, помош од лице по сопствен избор, како и алтернативните механизми за гласање. КПЛП ги обврзува државите на изборни процеси во кои се следат принципите за универзален дизајн, за да може да бидат пристапни до најголем можен степен. Покрај тоа, треба да се обезбеди соодветно приспособување (модификации и приспособувања за конкретни поединечни потреби) во поддршка на лица со одреден тип на попреченост. Треба да се земат предвид разни аспекти, како што се поставеноста на објектите, дозволените процедури, пристапот до информации и форми на дозволена помош, со цел процесите на гласање да бидат пристапни за лицата со различен тип на попреченост, вклучувајќи и сетилна, физичка попреченост, нарушувања на менталното здравје и интелектуална попреченост.

Пристапни процеси на гласање

Разни проблеми може да произлезат од аспект на пристапноста. Тука спаѓаат избирачки места во кои не постои можност за независно пристапување на лица со физичка или сетилна попреченост. Мерки со кои може да се подобри физичкиот пристап се пристап на израмнет терен, означени места за паркирање, автоматски врати, тоалети кои исполнуваат стандарди за пристапност, ознаки, простор за движење во количка, отстранети пречки и добро осветлување. Исто така, и пристапот до информации може да биде проблематичен, и тоа онаму каде не се обезбедува едукација за гласачите во алтернативни формати за да можат лицата со сетилна или интелектуална попреченост да знаат како да ги означат гласачките ливчиња.

Примери за добра пракса од регионот на ОБСЕ

Во изборниот закон на една земја членка на ОБСЕ се предвидува дека гласачките места треба да бидат погодни за регистрација на гласачите и пристапни за гласачите. Покрај тоа, со Законот за недискриминација и пристапност се бара од изборните органи да обезбедат пристапност за секого, независно од способноста за функционирање. Опремата и материјалите за гласање кои ги исполнуваат барањата за универзален дизајн се нарачани од страна на општините, а опремата се тестира од страна на ОЛП. Како дел од тоа, направена е опрема за гласање, како и гласачки паравани кои се пристапни за сите.

#	Прашања	Водечки експерт на набљудувачката мисија
25	Дали постојат законски одредби според кои изборните процеси се пристапни поради преземање на сите разумни мерки? Дали постојат законски пропишани стандарди за пристапност на избирачките места? Дали со тие стандарди се опфатени разни типови на попреченост? Дали постојат законски одредби за гласање на лица кои долгорочно се сместени во институции?	Правен аналитичар

26	<p>Дали објектите кои се користат од изборните органи и за гласање се пристапни за лица со различен тип на попреченост? Дали се исполнети законските стандарди на земјата (доколку постојат)? Дали има пристап до нив за лица во колички без поддршка? Дали лицата со физичка попреченост можат самостојно без помош да ги означат и стават гласачките ливчиња во кутиите? Ако само некои од гласачките места се пристапни, на кој начин тоа влијае врз учеството на лицата со попреченост?</p>	Изборен аналитичар
27	<p>Дали информациите за гласањето се достапни во пристапни формати, вклучувајќи лесно читлив формат или со големи букви? Ако е така, дали на тој начин се доволно опфатени инструкциите за гласање?</p>	Изборен аналитичар

Помошни алатки

Помошните алатки им помагаат на гласачите со попреченост да можат самостојно да го означат гласачкото ливче без потреба од помош. Така се овозможува нивното еднакво учество и се гарантира тајноста на гласањето. За да може ефективно да се користат, помошните алатки треба да се достапни на гласачките места, за тоа да се запознаени гласачите, а надлежните во избирачките места да бидат обучени за нивна употреба со цел и гласачите да ги користат на ефективен начин.

Пример за добра пракса од регионот на ОБСЕ

- Во една земја членка на ОБСЕ постојат задолжителни законски мерки за водич со Брајова азбука и најмалку еден гласачки параван да биде пристапен во гласачкото место.
- Во една општина беше спроведен пилот проект каде во секое гласачко место имаше по еден водич со Брајова азбука кој може да го користат лица со нарушен вид без помош, дури и кога не ја познаваат Брајовата азбука.
- По прегледот на најдобрите меѓународни практики и дискусијата со организации кои работат за лицата со нарушен вид, Централната изборна комисија на една земја членка на ОБСЕ воведо стандардно гласачко ливче со Брајова азбука за изборите, како и посебен образец за лицата со нарушен вид да можат да ги пополнуваат гласачките ливчиња. Исто така, во секое гласачко место беа ставени на располагање по две лупи, како и тактилни шаблони за гласачки ливчиња.

Асистивни алатки – од Еднаков пристап: Како да се вклучат лицата со попреченост во изборите и политичките процеси, 2014, Меѓународна фондација за изборни системи (ИФЕС) и Национален демократски институт (НДИ)

„Постојат неколку типови на асистивни алатки со кои изборните процеси стануваат попростапни... Тактилните шаблони за гласачки ливчиња се папки во кои може да се стави гласачкото ливче и на нив се користи Брајовата азбука или тактилни симболи за да се идентификуваат кандидатите, со што се обезбедува тајноста на гласањето на слепите лица... Дупките во папката се наредени во ист ред со полињата на гласачкото ливче, така што гласачите можат да го прочитаат Брајовото писмо/симболи и да го означат гласачкото ливче на ист начин како и гласачите кои не го користат шаблонот. Некои избирачки органи имаат изработено гласачки ливчиња со Брајово писмо, но шаблоните се сепак подобро решение поради две причини. Прво, често има многу мал број гласачи по гласачка кутија кои ќе користат гласачко ливче со Брајова азбука, па затоа ќе биде лесно да се утврди како гласале лицата кои користеле гласачко ливче со Брајова азбука. Меѓутоа, ако гласачот го користи шаблонот, гласачкото ливче ќе изгледа исто како и останатите гласачки ливчиња, а со тоа се гарантира тајноста на гласањето. Второ, тактилните шаблони за гласачко ливче вообичаено се поевтина опција. Изборните органи треба да обезбедат по неколку шаблони за секое избирачко место, додека пак за гласачките ливчиња со Брајова азбука неопходно е повеќе логистика за да има доволен број на гласачки ливчиња во секое избирачко место...

Гласачките паравани кои се поставени пониско се пристапни за лица во колички и тоа помага да се гарантира тајноста на гласањето. Тактилните налепници или капаци на кутиите укажуваат кое гласачко ливче треба да се стави во која гласачка кутија за гласачите кои се слепи, особено кога гласачките ливчиња се ставаат во повеќе од една кутија на денот на гласањето. Лупи, подвижно осветлување и големи пенкала се исто така алатки кои им помагаат на лицата со и без попреченост.”

#	Прашања	Водечки експерт на набљудувачката мисија
28	Дали на гласачките места има достапни асистивни алатки кои го олеснуваат гласањето на лицата со попреченост (на пример, тактилен шаблон за гласачко ливче, гласачко ливче со Брајова азбука или лупи)? Ако е така, дали надлежните лица знаат да ги користат? Дали гласачите се запознаени дека постојат и како да ги користат? Дали се ефективни?	Изборен аналитичар

Помош од лице по личен избор

Друг аспект кој треба да се земе предвид е дали гласачите може да добијат помош од лице по сопствен избор, како што се предвидува со член 29 од КПЛП, или пак таквата помош се обезбедува од друго лице, како што е член на изборен орган во избирачкото место (во некои околности тоа може да ја наруши тајноста во гласањето и да доведе до злоупотреба). Во извештајот на ФРА од 2014 год., е наведено дека „во 15 земји членки на ЕУ... помош при гласањето се обезбедува за лица со физичка попреченост, нарушен вид и интелектуална попреченост, но тоа е предмет на дозвола од страна на изборните органи. Често во тие закони се бара лице од изборен орган да биде присутно зад гласачкиот параван заедно со гласачот и помошникот, а тоа може да создаде загриженост во однос на тајноста на гласањето на лицата на кои им е потребна помош.”

#	Прашања	Водечки експерт на набљудувачката мисија
29	Дали постојат законски одредби за помош при гласањето од лице по личен избор? Ако да, дали треба да е присутен член на изборен орган?	Правен аналитичар
30	Во пракса, дали поддршката при гласањето ја дава лице по личен избор? Дали се почитуваат одредбите? Дали се обезбедува тајност во гласањето?	Изборен аналитичар

Алтернативни механизми за гласање

На лицата со попреченост треба да им се овозможи да го дадат својот глас на ист начин како и останатите гласачи. Ако гласањето се одвива во гласачко место, треба да се обезбедат услови за лицата со попреченост да можат лично да гласаат. Во некои случаи гласачкото место може да не е пристапно, па тогаш може да се применат алтернативни механизми за гласање (АМГ), како што се мобилно гласање, електронско гласање и гласање по пошта. Меѓутоа, како што беше забележано од страна на

ОХЦХР во 2011 год. „Алтернативните начини на гласање треба да се применуваат само кога не е можно или е особено тешко за лицата со попреченост да гласаат на гласачките места како и сите останати... Потпирањето главно на помош при гласање и алтернативно гласање како начин да се обезбеди политичко учество на лицата со попреченост нема да биде доследно на општите обврски кои државите страни ги преземаат според членовите 4 и 29 од Конвенцијата [КПЛП].“⁶⁰

АМГ имаат својствени ограничувања во однос на тајноста и интегритетот. Општо, постои помалку контрола и намален надзор со АМГ, а тоа дава големи можности за да се наруши тајноста. Тоа создава и ризик од заплашување и притисок кои се користат за да се манипулира со луѓето кои гласаат. Оттаму, ако со закон се дозволени АМГ, неопходно е да се разгледаат заштитните механизми и дали лицата со попреченост и генерално сите кои се вклучени во изборите имаат доверба во мерките.⁶¹

КПЛП става посебен акцент на правото на живот во заедница, со член 19 каде стои дека државите-договорни страни на конвенцијата „го признаваат еднаквото право на лицата со попреченост да живеат во заедница, со подеднаков избор како и останатите, и ќе преземаат ефективни и соодветни мерки за да се овозможи целосно уживање на ова право од страна на лицата со попреченост и нивна целосна вклученост и учество во заедницата“. Меѓутоа, некои лица може и понатаму да живеат во институции, па затоа е важно да се разгледаат постоечките одредби со кои на тие жители им се овозможува да гласаат, особено ако не се во можност да ги напуштат просториите. Може да постојат проблеми со тајноста околу организирањето на гласањето на самото место кое набљудувачите треба да го проверат.

#	Прашања	Водечки експерт на набљудувачката мисија
31	Дали постојат законски одредби за алтернативни начини на гласање (како на пр. мобилно гласање, е-гласање или гласање по пошта)? Ако е така, дали се предвидени заштитни механизми?	Правен аналитичар

60 Став 58 и 74, Тематска студија на Високиот комесар на ООН за учество на лицата со попреченост во политичкиот и јавниот живот, 2011. Достапно на: http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session19/A-HRC-19-36_en.pdf.

61 Примерите за заштитни механизми вклучуваат дефинирани критериуми за подобност, процес за пријавување со кој се бара номинација во писмена форма потпишана од регистрирано лице, евиденција за пријавите и мерки на транспарентност.

32	<p>Дали постојат одредби за алтернативни начини на гласање (како што се мобилно гласање или поштенски гласачки ливчиња), и до кој степен тие се ефективни за лицата со попреченост? Дали тие ја гарантираат тајноста на гласот? Дали има доволно заштитни механизми? Што велат ОЛП за таквите одредби? Што велат другите чинители во изборниот процес за тие одредби? Кои одредби постојат во пракса за лицата кои се долготрајно сместени во институции?</p>	Изборен аналитичар
----	---	--------------------

В. Постизборен период

По денот на изборите, мисијата на ОДИХР за набљудување на изборите ќе може да разгледа колку се расположливи информациите за резултатите, пристапот до приговори и жалби, и на кој начин граѓанските набљудувачи ја земале предвид вклученоста на попреченоста. Треба да се земат предвид и индикатори за исходот во однос на бројот и уделот на лица со попреченост кои учествувале во изборните процеси во различно својство.

Информации за резултатите

За да можат лицата со попреченост да ги знаат изборните резултати и да ги проверуваат објавените вкупни резултати, победничките партии/кандидати и сумираните податоци треба да бидат достапни во пристапни формати. Став 7.4 од Копенхашкиот документ на ОБСЕ ги обврзува државите на јавно објавување на официјалните резултати. Општиот коментар 34 на Комитетот за човекови права на ООН наведува дека „државите-договорни страни треба проактивно да ги објавуваат во јавност оние владини информации кои се од јавен интерес.“⁶² За да тие информации бидат достапни за лицата со различна попреченост, неопходни се повеќе различни формати. Важно е тие податоци да се ставаат на располагање во реално време, т.е. да се овозможи време за подготовка и поднесување на приговори и жалби.

#	Прашања	Водечки експерт на набљудувачката мисија
33	<p>Дали податоците за изборните резултати се достапни во повеќе формати, вклучувајќи формати кои се лесно читливи, аудио, со големи букви или со Брајова азбука, или со толкување на знаковен јазик? Ако е така, дали тие се достапни во реално време, и дали останува доволно време за поднесување приговори и жалби?</p>	Изборен аналитичар

62 <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/gc34.pdf>

Приговори и жалби

Неопходно за секој изборен процес е да може да се поднесуваат приговори и жалби за да постои пристап до правни лекови и да се промовираат подобрени политики и практики со кои се јакне постапувањето согласно обврските за човековите права.⁶³ Тоа е важно за време на целиот изборен циклус, но, особено е важно во постизборниот период. Во член 13 од КПЛП се истакнува еднаквиот пристап до правда. Меѓутоа, тоа е тешко да се обезбеди во пракса. Како што е истакнато погоре, лице на кое му е одземена деловната способност може да биде исклучено од поднесување приговор, и тоа треба да го направи преку друго лице, односно старател. Покрај тоа, непристапноста и трошокот за поднесување приговор и жалба може несразмерно да влијаат на лицата со попреченост. Може да недостасуваат информации во пристапни формати, како и непознавање на правата на лицата со попреченост. Може да биде особено тешко за лица кои сметаат дека се жртви на дискриминација на основа на попреченост да бараат правни лекови.

КПЛП, член 13 – Пристап до правда

1. Државите-страни на конвенцијата на лицата со попреченост ќе им обезбедат ефикасен пристап до правда на еднаква основа со и другите, согласно процедурите и возраста, за да се олесни нивната ефективна улога како непосредни и посредни учесници, и сведоци, во сите законски постапки, како и во истражните и други претходни фази.

#	Прашања	Водечки експерт на набљудувачката мисија
34	Дали информациите за механизми за поднесување на приговори и жалби се достапни во повеќе формати? Дали тие информации се достапни на локално, како и на национално ниво? Дали изборните органи и телата кои решаваат по приговори добиваат обуки за подигнување на свеста за учеството на лицата со попреченост на изборите?	Правен аналитичар
35	Дали во пракса постојат пречки за лицата со попреченост до механизмите за приговори и жалби? Дали се поднесуваат приговори и жалби преку изборната администрација и правосудниот систем? Дали се поднесуваат приговори до други вонсудски институции (како што се институции за човекови права, тела за еднаквост и канцеларија на правобранителот)? Кои конкретни проблеми ги истакнуваат лицата со попреченост?	Правен аналитичар

63 МПГПП член 2.3 гласи „3. Секоја држава-страна на оваа конвенција се обврзува: (а) Да обезбеди ефективен правен лек за повреда на правата или слободите на секое лице“.

Пример за добра пракса од регионот на ОБСЕ

Со поддршка од ИФЕС, локална НВО спроведе долгорочна мисија за набљудување на изборите насочена кон учеството на лицата со попреченост на изборите, со ДН кои следеа над 300 политички настани, и КН кои покрија над 500 избирачки места. Од мисијата произлегоа 37 препораки за подобрување на ефикасноста на изборната администрација, политичките субјекти, системот за приговори и жалби, и граѓанското општество.

Граѓанско набљудување

Авторитативното толкување на член 25 од МПГПП става акцент на важноста да се набљудуваат изборите. Во Општиот коментар 25 на Комитетот за човекови права се наведува дека „треба да постои независен преглед на процесот на гласање и броење.“⁶⁴ Граѓанските набљудувачки групи со прифаќањето на Декларацијата за глобални принципи за непартиско набљудување на изборите и мониторинг од страна на организации на граѓани се обврзаа и на аспекти поврзани со попреченоста. Тие организации „се залагаат во нивните извештаи да вклучат наоди и препораки во однос на учеството во изборните процеси на... други традиционално недоволно застапени групи население, како што се оние со попреченост... како и во однос на чекорите кои ги преземаат властите, изборните конкуренти и други чинители за да се поттикне целосно учество на тие групи и/или да се отстранат пречките за нивно учество.“⁶⁵

#	Прашања	Водечки експерт на набљудувачката мисија
36	Дали граѓанските набљудувачки групи помагаат да се унапреди целосното учество на лицата со попреченост во изборниот процес? Дали граѓанските набљудувачки групи собираат податоци и даваат извештаи за вклученост на попреченоста? Дали граѓанските набљудувачки групи се застапуваат за вклученост на прашањето на попреченоста? Дали граѓанските набљудувачки групи имаат политики за вклучување на лица со попреченост во рамки на нивните организации?	Изборен аналитичар

64 МПГПП Општ коментар 25, став 20.

65 Достапно на: <http://www.gndem.org/declaration-of-global-principles>.

Индикатори за исходот

Со овие индикатори се разгледува степенот до кој лицата со попреченост навистина учествуваат како избрани претставници, кандидати, гласачи, како и во изборната администрација. Ако лицата со попреченост се недоволно застапени, постои поголема одговорност за државата да преземе натамошни мерки во поддршка на учеството. Како што беше истакнато погоре, ваквите податоци може да бидат тешко достапни.

Од оние информации кои се достапни, кај најголем број земји постои многу мал процент на учество на лицата со попреченост во националните парламенти. Комитетот за КПЛП, исто така, изречно искажува загриженост за недоволната застапеност на лицата со попреченост како кандидати на изборите и во извршните и јавните органи.

#	Прашања	Водечки експерт на набљудувачката мисија
37	Колкав е бројот на лицата со попреченост во последниот состав на парламентот и колкав број се избрани за следниот состав на парламентот? Колкав процент од нив се жени? Дали овие податоци се од официјални извори?	Политички аналитичар
38	Колкав број лица со попреченост се кандидираат на изборите? Колкав процент од нив се жени? Дали овие податоци се од официјални извори? Дали тие се совпаѓаат со неофицијалните извори?	Политички аналитичар
39	Колкав број лица се регистрирани како лица со попреченост во избирачкиот список? Дали овие податоци се расчленети по пол? Дали има податоци за колкав број од нив гласале? Дали овие податоци се од официјални извори? Дали тие се совпаѓаат со неофицијалните извори? Кои се ставовите на ОЛП за процентот на регистрирани гласачи со попреченост?	Изборен аналитичар
40	Колкав број лица со попреченост работат во изборната администрација? Колкав процент од нив се жени? Дали лица со попреченост, исто така, имаат и повисоки функции во изборната администрација?	Изборен аналитичар

Поглавје 4: Работата на мисиите и набљудувачите на ОДИХР

Учеството на лицата со попреченост на изборите е област која се развива, како во однос на правото, така и во праксата. Следењето на обврските од КПЛП може да помогне заложбите од КПЛП да станат реалност, а со тоа и да се подобри инклузивноста на изборите и во владата. За да се оцени исполнувањето на обврските за учество на лицата со попреченост на изборите, неопходно е да се разгледаат постоечките закони, политики, податоци и информации за спроведувањето на изборите.

Често може да постојат тешкотии да се соберат податоци за тоа што навистина се случува во пракса. Организациите за попреченост и граѓанските набљудувачи треба да играат посебна улога во собирањето и анализата на тие информации. Граѓанските набљудувачи се добро позиционирани за да собираат сеопфатни податоци за разни фази од изборниот процес и да собираат информации ширум целата земја.

Активностите на ОДИХР за изборите се ограничени поради расположливите ресурси, и затоа се насочени кон прашања кои се релевантни за исполнување на обврските и заложбите поврзани со попреченоста. Клучните тимови го анализираат законодавството, политиките и постапувањето на централно ниво. Мисиите за набљудување на изборите (МНИ) се составени од долгорочни набљудувачи (ДН) и краткорочни набљудувачи (КН), кои собираат податоци на терен за реалното учество ширум земјата. Потоа, мисиите составуваат извештаи за клучните наоди, идентификуваат каде постои усогласеност, а каде има недостатоци. Мисиите ги разгледуваат правата на лицата со попреченост во однос на сите останати изборни права кои мора да се потврдат како што е предвидено во заложбите на ОБСЕ и други меѓународни обврски и стандарди. ОДИХР се залагаат за поддршка на учеството и вклученоста на лицата со попреченост во своите активности за набљудување на изборите. ОДИХР бара да се обезбедат максимални можности за учество во рамки на мисиите кои обично траат по неколку месеци, и потребата да се исполни обврската на организацијата да води грижа за својот меѓународен и национален кадар, кои од време на време работат во несигурни и тешки услови.

А. Мисии за проценка на потребите (МПП)

ОДИХР вообичаено распоредува мисија за проценка на потребите (МПП) во државата членка и тоа од четири до шест месеци пред денот на изборите. МПП прави проценка на предизборното опкружување и дава препораки дали се препорачува набљудување на изборите и кој тип е најповолен. Сите извештаи на МПП се јавни во делот посветен на ОДИХР на веб страната на ОБСЕ.

МПП – точки за постапување:

- Пред МПП, одговорниот изборен советник од ОДИХР проверува дали земјата ја има ратификувано/пристапила на КПЛП и дали е искажана некаква резервираност или декларација. Извештаите кои земјата ги испраќа до Комитетот за КПЛП, алтернативните извештаи или извештаите во сенка, како и завршните согледувања на Комитетот може да се проверат во однос на некакви упатувања во врска со изборното учество. МПП, исто така, може да провери дали постои национална стратегија или акциски план во кои се упатува на политичкото учество на лицата со попреченост.
- За време на МПП, тимот ќе провери со изборната администрација дали се преземаат мерки за да се обезбеди пристап на лица со попреченост.

- За време на МПП, тимот ќе оствари средба со една или повеќе организации на лица со попреченост за да ги осознае нивните ставови во врска со приоритетните прашања кои ги засегаат лицата со попреченост во изборниот процес.
- За време на МПП, тимот ќе провери кај политичките партии дали тие преземаат интерни мерки за да се унапреди учеството на лицата со попреченост, и дали постои политика за лицата со попреченост при изборот на кандидати.

Б. Активности поврзани со изборите

Активностите опишани подолусе однесуваат на мисиите за набљудување на изборите (МНИ) и ограничените мисии за набљудување на изборите (ОМНИ), но, може да се применуваат и за мисиите за оценка на изборите (МОИ) и изборните експертски тимови (ИЕТ), согласно идентификуваните потреби и фокусот и ресурсите на мисијата.

Под супервизија од заменик-шефот на мисијата (ЗШМ), еден член на клучниот тим се назначува да биде фокална точка за инклузија на попреченоста. Тоа лице е одговорно да ја подигнува свеста за КПЛП и за овој прирачник, да ја унапредува координацијата, да се среќава со организациите за попреченост, и да го промовира вклучувањето на попреченоста кое е опфатено во повеќе делови од објавените извештаи. Сите аналитичари од клучниот тим се очекува да ја анализираат вклученоста на попреченоста во нивните соодветни области на оценка, како што следува подолу. За некои прашања е неопходен придонес од неколку колеги од клучниот тим, на пример, правниот аналитичар да даде информации за законската рамка и изборниот аналитичар да разгледа што се случува во пракса.

Два општи извора на информации за земјите се: Пристап до избори (www.electionaccess.org/en/), и DOTCOM за земјите на ЕУ (www.disability-europe.net/dotcom).

МНИ - точки за постапување.⁶⁶

- ЗШМ, преку дискусија со членовите на клучниот тим, назначува фокална точка за вклучување на прашањето на попреченост.
- Фокалната точка за попреченост треба да се осигури дека е извршена дистрибуција на прирачникот и дека членовите на клучниот тим ги разбрале своите одговорности. Фокалната точка,

66 Посебните прашања за членовите на клучниот тим се наведени погоре, како и во Анекс А.

исто така, ги води состаноците со организациите на лицата со попреченост.

- Фокалната точка ги информира ДН и КН за вклученоста на попреченоста.
- Фокалната точка и ЗШМ подготвуваат делови од извршното резиме и прават преглед на придонесот од другите колеги од клучниот тим кои известуваат за вклученоста на прашањето на попреченоста.

В. Долгорочни набљудувачи (ДН)

Долгорочните набљудувачи (ДН) се регионални членови на МНИ и на ОМНИ, кои собираат информации за тоа што се случува на терен низ земјата пред денот на изборите, на денот на изборите и потоа. Исто така, тие даваат поддршка на КН (во МНИ) за нивната работа на терен. Оттаму, ДН имаат клучна улога да ѝ помогнат на мисијата да знае која е *de facto* ситуацијата во однос на почитувањето, заштитата и остварувањето на гласачките права на лицата со попреченост во регионите.

Преку координаторот на ДН, експертите од клучниот тим ќе побараат од ДН да собираат информации за тоа што се случува на локално ниво во однос на учеството на лицата со попреченост во изборниот процес. Тие за тоа се информирани од страна на клучниот тим по нивното пристигнување во земјата. ДН обично разгледуваат:

- **Дали локалната изборна администрација води консултации со ОЛП?** Дали ставовите на ОЛП се земени предвид и ако не се, зошто?
- **Дали локалната администрација дава информации на локално ниво согласно стандардите за пристапност во повеќе формати?** Дали е опфатена едукацијата за гласачите? Дали се даваат информации за пристапни избирачки места? Дали се опфатени општи најнови информации за изборите (на пр: соопштенија за медиуми)? Дали изборната администрација се бори да се спречат стереотипите, со тоа што покажува како лицата со попреченост учествуваат на изборите?
- **Дали локалните медиуми се достапни во повеќе формати?** Дали тука е опфатена едукација за гласачите и информации за кампањи? Дали локалните медиуми се борат да се спречат стереотипите, со тоа што прикажуваат како лицата со попреченост учествуваат на изборите? Дали тие се јавно или приватно финансирани?
- **Дали процесот за регистрација на гласачите претставува оптоварување за лица со различен тип на попреченост, а со тоа се ризикува да биде намалена пристапноста?** Дали се

оптоварувачки барањата за да се добие идентификација? Дали лицата со попреченост треба да ја пријават попреченоста на некој начин, и ако е така, дали тој систем е ефективен?

- **Дали процесот на номинирање кандидати е оптоварување за лицата со различен тип на попреченост (со што се ризикува да се намали пристапноста)?** Дали на лицата со попреченост им се дава дополнителна поддршка за да се кандидираат?
- **Дали политичките партии/кандидати даваат информации во пристапни формати на лица со различен тип на попреченост?** Ако е така, дали тоа го прават сите партии или само некои? Дали се опфатени главни прашања од кампањата и/или информации за партиите?
- **Дали настаните за кампањите се прават по мерка на лицата со попреченост?** Каков е физичкиот пристап? Дали има повеќе формати за претставување (на пр. знаковен јазик, лесно читливи формати или титлови)? Дали местата се пристапни за лица во колички без поддршка? Дали се обезбедува дополнителна поддршка на кандидатите со попреченост? Дали се водат дискусии за вклучување на прашањето на попреченоста?
- **Дали објектите кои ги користат изборните органи или кои се користат за гласање се пристапни за лица со различен тип на попреченост?** Дали тие ги исполнуваат законските стандарди во земјата (доколку има)? Ако само некои од избирачките места се пристапни, на кој начин тоа влијае на учеството на лицата со попреченост?
- **Дали изборната администрација обезбедува ефективни обуки за вклучување на попреченоста?** Дали притоа се потенцираат правата на лицата со попреченост? Дали тоа дава појаснување за клучни прашања како што се пристапност на услуги, помош од лице по личен избор, и расположливост на информации?
- **Дали постојат одредби за алтернативни начини на гласање (како што се мобилно гласање или гласање по пошта), и колку се смета дека истите тие се ефективни на локално ниво?** Дали со нив се гарантира тајноста на гласачкото ливче? Дали постојат доволни заштитни механизми? Што велат ОЛП на локално ниво за тие одредби? Што велат другите локални изборни чинители за тие одредби? Кои практични одредби постојат за лицата кои се долгорочно сместени во институции?
- **Дали изборните резултати се достапни во повеќе формати, вклучувајќи ги и форматите кои се лесно читливи, со Брајова азбука, големи букви или со толкување на знаковниот јазик?** Ако е така, дали се тие достапни во реално време и дали останува доволно време да се поднесат приговори и жалби?

- Дали локалните механизми за приговори и жалби даваат информации согласно стандардите за пристапност во повеќе формати?
- Дали локалните механизми за приговори и жалби се *de facto* пристапни за лицата со попреченост? Кои прашања поврзани со човековите права се поставуваат?
- Дали граѓанските набљудувачки групи собираат податоци за вклученоста на попреченоста на локално ниво?

Г. Краткорочни набљудувачи (КН) и набљудување на денот на изборите

Во овој дел се дава преглед на тоа што ќе се разгледува од страна на КН и други членови на МНИ на денот на изборите. Краткорочните набљудувачи се распоредуваат за денот на изборите. Распоредени низ целата земја, тие обезбедуваат информации од терен за гласањето, резултатите и процесите на сумирање на резултатите. Како и ДН, но со стеснет фокус, КН имаат клучна улога да ѝ помогнат на мисијата да дознае каква е *de facto* ситуацијата во однос на почитувањето, заштитата и остварувањето на гласачките права на лицата со попреченост на денот на изборите. Краткорочните набљудувачи ќе бидат информирани од страна на клучниот тим по нивното пристигнување во земјата.

Набљудувачите на ОДИХР имаат ограничено време за секое гласачко место (обично остануваат околу 30 минути) и повеќе места за проверка. Затоа, набљудувачите се концентрираат на прашањата идентификувани подолу, иако тие може да се разликуваат зависно од законската рамка и административната организациска поставеност во земјата. Вообичаени прашања и насоки за формуларите на КН кои се користат во гласачките места (ГМ) и центрите за сумирање се:⁶⁷

#	Формулар за МНИ со прашања за денот на изборите	Насоки за МНИ за соодветните прашања
1	Дали информациите во ГМ се достапни во повеќе формати за лицата со различен тип на попреченост? (Да/Не)	Информациите во поголем број формати го прават процесот пристапен за лицата со различен тип на попреченост. Пристапност на информациите значи материјали кои се лесни за читање, верзии со големи букви, Брајова азбука и аудио-визуелни материјали (вклучувајќи знаковен јазик).

⁶⁷ Методологијата на ОДИХР за собирање податоци на денот на изборите вклучува стандардизирани формулари кои ги пополнуваат набљудувачите кои се засноваат на квантитативни, но и квалитативни извештаи на ДН.

2	<p>Дали ГМ е физички пристапно за лицата со физичка попреченост? Дали поставеноста на ГМ е поволна за гласачи со попреченост?</p> <p>(Да/Не)</p>	<p>Тоа значи проверка дали избирачкото место е пристапно за лице со физичка попреченост, така што тој/таа ќе може да го означи и да о стави гласачкото ливче тајно и со достоинство, без некоја особена помош. На пример, потребата од помош за да се подигне количка неколку скалила значи дека зградата не е пристапна. Тоа исто ја вклучува и проверката дали лице во количка може да го одбележи и да го стави своето гласачко ливче тајно без помош, на пример кога гласачкиот параван може да го користи лице во количка, а истото тоа важи и за гласачката кутија.</p>
3	<p>Дали се достапни помошни алатки за помош на лицата со сетилна попреченост?</p> <p>(Да/Не)</p>	<p>Тоа им овозможува на лицата со сетилна попреченост да гласаат тајно. Тука спаѓаат тактилни шаблони за гласачко ливче, шаблони за гласачко ливче со Брајова азбука и лупи. Обидете се да ги најдете и проверете дали функционираат, и дали луѓето знаат како да ги користат и дали сметаат дека се корисни.</p>
4	<p>Дали гласач со попреченост може да одбере кој ќе му помага?</p> <p>(Да/Не/ Не знам)</p>	<p>Дали се почитува изборот на гласачот за тоа кој ќе му помага? Дали се приклучува и некое лице од страна на изборниот орган (а со тоа се нарушува тајноста на гласачкото ливче)?</p>

Д. Извештаи за јавноста и препораки

МНИ, ОМНИ, МОИ и ИЕТ на ОДИХР даваат извештај за голем број прашања кои се релевантни за изборите. Мисијата треба да направи преглед и да постави приоритети со цел да се опфати севкупната ситуација во однос на учеството на лицата со попреченост во изборните процеси, и јасно да се утврдат клучните силни страни и слабости. Со оглед на ограничениот број препораки кои ги дава мисијата, веројатно ќе има само неколку препораки кои ќе се однесуваат на вклученоста на прашањето на попреченоста. Затоа, мисијата треба да постави приоритети согласно конкретната состојба во земјата. За време на процесот на подготовка на заклучоци и препораки за попреченоста, важно е да се водат дискусии со ОЛП, за да може мисијата да стекне најдобро разбирање за проблемите, и да ги тестира приоритетите и заклучоците. Клучните точки кои се однесуваат на вклученоста на попреченоста треба да се внесат во прелиминарната изјава за наодите и заклучоците (за МНИ и ОМНИ), која се дава на денот после изборите. Правата на лицата со попреченост најсеопфатно ќе бидат опфатени во финалниот извештај. Правата

на лицата со попреченост треба да се наведат и во извршното резиме на извештаите, каде постои можност за тоа, и секако во финалниот извештај. Тука треба да се даде и еден целосен заклучок, а известувањето и препораките за лицата со попреченост треба да се интегрираат низ разните делови од целосниот текст.

Ако земјата ја има потпишано, но не и ратификувано КПЛП, сепак може да се направат упатувања на конвенцијата, бидејќи земјата искажала интерес да се обврзе кон договорот и нејзиното постапување не треба да биде спротивно на тоа. Ако земјата го нема потпишано и нема пристапено на договорот, може да се упатува на начелата од КПЛП, бидејќи степенот на ратификација на глобално ниво значи дека договорот има нормативна вредност, и притоа се прифаќа дека земјата не е обврзана со договорот или посветена на договорот. Во тие случаи, мисијата треба да даде препорака за ратификација на КПЛП, согласно заложбите на ОБСЕ.⁶⁸

Колку се подоследни рамката и јазикот кои се употребуваат во извештајот на мисијата на оние од КПЛП, толку појасен ќе биде и самиот извештај, а со тоа и покорисен за Комитетот за правата на лицата со попреченост. Истото се однесува и на препораките, кои треба да се избегнува да бидат општи, а наместо тоа треба да опфатат конкретни аспекти кои се спроводливи и мерливи. Такви препораки се на пример кога се упатува на отстранување на сите ограничувања за правото на гласање и кандидирање, вклучувајќи ги и оние кои се засноваат на индивидуални судски одлуки за деловна способност, во согласност со КПЛП, или дека законските одредби за персонална асистенција по личен избор треба да бидат во согласност со КПЛП.

Како и секогаш, мисиите не треба да даваат премногу описни препораки, имајќи ја предвид маргината на одлучување која ја имаат државите за мерките кои ги применуваат за да се исполни договорот и политичките заложби. Исто така, мисиите:

- Не треба да препорачуваат дека судот треба да одлучува за ограничување на правото на глас на лица со психосоцијална и интелектуална попреченост за секој случај поединечно. Наместо тоа, мисиите треба да ги промовираат стандардите на КПЛП, и да препорачуваат дека не треба да има ограничувања на правото на глас врз основа на психосоцијална или интелектуална попреченост.
- Не треба да даваат приоритет на алтернативните начини на гласање (какоштосемобилногласање, поштенскигласачки или вичиња и гласање со ополномоштеник), туку треба да го потенцираат вклучувањето на учеството на лицата со попреченост во секојдневниот живот преку универзален дизајн. Онаму каде што е можно, акцентот треба

68 Согласно став 13.2 од Виенскиот документ на ОБСЕ од 1989.

да биде на подобрување на пристапноста на постоечките избирачки места, наместо обезбедување алтернативни начини, бидејќи тие со себе носат одредени проблеми околу тајноста и интегритетот.

Ѓ. Последователни активности

Земјите членки на ОБСЕ се обврзаа со Истанбулскиот документ на ОБСЕ од 1999 год. „да постапуваат без одлагање по оценките за изборите и препораките на ОДИХР“. Оттогаш, последователното постапување по изборните препораки добива на значење кај земјите членки на ОБСЕ, како и работата на ОДИХР во поддршка на државите во нивните заложби за натамошно подобрување на изборните процеси.⁶⁹

ОДИХР се нуди да се врати во земјата каде е спроведено набљудувањето и формално да го презентира финалниот извештај. По барање на земјата членка, ОДИХР може да се зафати и со последователни активности. Таквите активности подразбираат преглед на закони, помош со правна експертиза за подготовка на закони, темелни проценки за конкретни делови од изборите, технички совети, поддршка за ОГО, посети за среднорочен преглед, и фасилитација и координација.

ОДИХР го промовира политичкиот плурализам и учеството на недоволно застапените групи во последователните процеси како начин да се поттикнат еднакви можности за учество на изборите. Оттаму, ОДИХР бара да се консултира со и да ги вклучи ОЛП во своите последователни активности, и ги охрабрува земјите членки на сличен начин да ги вклучат ОЛП

Последователни активности – точки за постапување:

- Тимот на ОДИХР ќе се сретне со ОЛП за време на посетата за да го презентира финалниот извештај, и да ги вклучи ОЛП во дискусиите на тркалезна маса.
- Кога постои можност, тимот на ОДИХР треба да ги вклучи попреченоста и препораките во дискусиите за финалниот извештај.
- Унапредување на вклученоста на ОЛП во последователните активности и изборни реформи.
- Нудење помош на земјите членки на ОБСЕ за промовирање на лицата со попреченост во изборните процеси, вклучувајќи и преку преглед на изборното законодавство и практики за нивна усогласеност со КПЛП.

⁶⁹ За повеќе информации, види ОДИХР Прирачник за постапување по изборните препораки, 2016. Достапно на: <http://www.osce.org/odhr/elections/119893>.

Пример за добра пракса од регионот на ОБСЕ

Во една земја членка на ОБСЕ, канцеларијата на Правобранителот формираше работна група за да ги разгледува прашањата за учеството на лицата со попреченост на изборите. Во оваа работна група имаше претставници на ОЛП и други организации на граѓанското општество за да спроведе студија за тоа дали е обезбедена пристапност на гласачките места како што е пропишано со закон. Работната група ги презентираше заклучоците од студијата, како и препораките за подобрувања пред голем број чинители во изборните процеси на јавен постизборен настан, а Правобранителот ги достави до повеќето владини институции. Работната група продолжи со своите активности и за време на следните избори, за да се оцени постигнатиот напредок и степенот до кој претходно дадените препораки се спроведени.

Анекс А – Прашања за поединечните членови на клучниот тим

Правен аналитичар

#	Прашања	Можни извори
1	Дали државата ја има ратификувано/пристапено кон КПЛП и, ако е така, дали е искажана резервираност или декларации кои се релевантни за учеството во изборите (особено во врска со член 29, 9 и 12)? Дали државата го има ратификувано или пристапено кон Факултативниот протокол кон КПЛП? Дали државата има ратификувано или пристапено кон други релевантни конвенции? Дали се направени измени на националното законодавство по ратификацијата, и дали таквите измени се во согласност со обврските на државата?	Статус на ратификација на КПЛП и факултативниот протокол, веб страница на ООН со збирка договори ⁷⁰
2	Дали државата поднесува извештаи до Комитетот за правата на лицата со попреченост за прашања поврзани за учество на изборите? Дали се поднесуваат алтернативни или извештаи во сенка? Кои се завршните согледувања на Комитетот во врска со учеството на лица со попреченост на избори? Дали државата поднесува извештаи до други меѓународни тела за следење на договорот за прашања за учество на лицата со попреченост на изборите, на пример, Советот за човековите права на ООН или Комитетот за елиминација на дискриминација врз жените (ЦЕДАВ)?	Комитет за правата на лицата со попреченост (веб страница) ⁷¹ Комитети за други договорни тела (веб страници)
3	Дали постои национална стратегија или акциски план за попреченост каде што е вклучено правото на политичко учество? Дали постои механизам за следење на имплементацијата и дали тој процес е консултативен? Дали се издаваат извештаи за јавноста?	Надлежно министерство ОЛП

70 https://treaties.un.org/Pages/Treaties.aspx?id=4&subid=A&clang=_en.

71 <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/CRPDIndex.aspx>

4	Дали постојат општи законски стандарди за пристапност на информации? Дали законските стандарди за пристапност, исто така, важат и за изборната администрација, политичките партии и организациите на граѓанското општество? Дали постојат законски стандарди за пристапност за јавни и приватни даватели на јавни информации на интернет? Дали постојат законски стандарди за пристапност за јавни и приватни аудио-визуелни медиуми?	Закони Национална стратегија или акциски план Надлежно министерство
5	Дали постојат општи законски стандарди за пристапност на згради, и генерално на инфраструктура? Дали со нив е опфатена изборната администрација, политичките партии и граѓанското општество? Дали постојат задолжителни стандарди за пристапност на објектите на државните и локалните органи?	Закони Национална стратегија или акциски план Надлежно министерство
6	Дали постојат изречни законски одредби за изборното учество на лица со попреченост? Дали постојат изречни законски одредби за недискриминација во врска со изборното учество на лицата со попреченост? Дали во националното законодавство несоодветниот универзален дизајн и оневозможувањето на соодветно приспособување се дефинирани како форми на дискриминација?	Закони за недискриминација и пристапност Устав Изборно законодавство
7	Дали постојат законски услови за расчленување на изборните податоци по тип на попреченост и пол? На пример за гласачите, кандидатите и оние кои се избрани. Дали се бара таквите податоци да бидат јавно достапни? Дали постојат одредби за заштита на податоци и, ако е така, на кој начин истите се толкуваат во врска со обврските од КППП?	Закони
9	Дали постојат законски услови за консултации со и активна вклученост на ОЛП во врска со изборите? Дали од изборната администрација се бара да води консултации на национално и/или локално ниво? Дали постојат барања за медиумите финансирани од државата да се консултираат со ОЛП во однос на известувањето за изборите?	Закони
10	Дали ОЛП се консултирани во врска со некои иницијативи за реформа на законите? Дали се чини дека се земени предвид ставовите на ОЛП? Ако не, кое е образложението (ако го има)?	Парламент ОЛП
13	Дали постојат законски ограничувања за учество на изборите (како кандидат или гласач) поврзани со деловната способност? Ако постојат ограничувања, дали се бара поединечна судска одлука за деловна способност во однос на правото да се гласа? Кога со закон не е предвидено одземање на деловната способност, дали постојат механизми за поддршка за лицата со попреченост да го остварат правото на глас?	Закони

14	Дали лицата кои се ограничени во остварувањето на правото на глас поради деловната способност имаат законски достапни механизми за приговори и жалби? Дали воедно постои можност да се поднесуваат приговори и до вонсудски инстанции (како што се институции за човекови права, тела за еднаквост, итн.)?	Закони Вонсудски институции
15	Дали постојат законски ограничувања на изборното учество врз основа на деловната способност, и дали има расположливи статистички податоци за бројот на засегнатите лица? Дали има извештаи за злоупотреба на ограничувањата поради деловната способност?	Официјална статистика ОЛП
25	Дали постојат законски одредби за изборните процеси да бидат пристапни со преземање на сите разумни мерки? Дали постојат законски стандарди за пристапност на гласачките места? Дали со тие стандарди се опфатени различни типови на попреченост? Дали постојат законски одредби за гласањето на лица кои се долгорочно сместени во институции?	Закони Национална стратегија или акциски план
29	Дали постојат законски одредби за помош при гласањето на лицето со попреченост од лице по личен избор? Ако да, дали треба да биде присутен член од изборен орган?	Закони Изборен орган (ИО)
31	Дали постојат законски одредби за алтернативни начини на гласање (како што се мобилно гласање, е-гласање или гласање по пошта)? Ако е така, дали се предвидени заштитни механизми?	Закони ИО
34	Дали информациите за механизмите за поднесување приговори и жалби се достапни во повеќе формати? Дали тие информации се достапни на локално и на национално ниво? Дали изборните органи и телата за разгледување приговори добиваат обуки за подигнување на свеста за учество на лицата со попреченост на изборите?	ИО Судови/трибунали Вонсудски институции Наоди на КН/ ОЛП
35	Дали постојат практични пречки за пристап на лицата со попреченост до механизмите за приговори и жалби? Дали приговорите и жалбите се поднесуваат преку изборната администрација или правосудниот систем? Дали се поднесуваат приговори до други вонсудски институции (како што се институции за човекови права, тела за еднаквост и канцеларија на правобранителот)? Кои конкретни проблеми ги истакнуваат лицата со попреченост?	Судови/трибунали Вонсудски институции Наоди на КН/ДН ОЛП Граѓански набљудувачки групи

Изборен аналитичар

#	Прашања	Можни извори
8	Дали постојат законски услови за расчленување на изборните податоци по тип на попреченост и пол? На пример за гласачите, кандидатите и оние кои се избрани. Дали се бара таквите податоци да бидат јавно достапни? Дали постојат одредби за заштита на податоци и, ако е така, на кој начин истите се толкуваат во врска со обврските од КПЛП?	ИО ОЛП
11	Дали изборната администрација води консултации со ОЛП и, доколку не, зошто? Дали се чини дека се вклучени ставовите на ОЛП? Дали тоа е направено на национално и локално ниво? Дали изборната администрација има политика за прашањето на попреченост? Дали во изборната администрација има фокална точка за вклучување на попреченоста?	ИО ОЛП Наоди на КН/ДН
16	Дали изборната администрација обезбедува информации согласно стандардите за пристапност и во различни формати, вклучувајќи и материјали кои се лесно читливи и со големи букви, водичи за гласачко ливче со Брајова азбука и со толкување на знаковниот јазик? Дали тие информации се достапни на локално и на национално ниво? Дали е опфатена и едукацијата на гласачите? Дали се даваат информации за пристапни гласачки места? Дали се опфатени општи најнови информации за изборите (на пр: соопштенија за медиуми, објави, податоци)? Какви се ставовите на ОЛП за таквото информирање?	ИО ОЛП Наоди на КН/ДН Граѓански набљудувачки групи
18	Дали процесот за регистрација на гласачите претставува оптоварување за лицата со различен тип на попреченост, и притоа постои ризик да се намали нивниот пристап? Дали постојат пречки да се добие идентификација, со што се ризикува да се намали нивниот пристап? Дали постојат посебни мерки за регистрација на лица со попреченост за гласање?	Закони Регулатива за ИО ОЛП Наоди на КН/ДН Граѓански набљудувачки групи
19	Дали процесот за номинирање кандидати претставува оптоварување за лицата со различен тип на попреченост (со што се ризикува да се намали пристапот)? Дали постои дополнителна поддршка за лицата со попреченост за да се регистрираат како кандидати?	Закони Регулатива за ИО ОЛП Наоди на КН/ДН Граѓански набљудувачки групи

20	Дали изборната администрација спроведува ефективни обуки за вклучување на прашањето на попреченоста? Дали притоа се нагласуваат правата на лицата со попреченост? Дали притоа се дава појаснување на клучни прашања, како што се пристапност на услугите, помош од лице по личен избор, и достапни информации? Дали изборната администрација располага со програми за обука и едукација на гласачите за ОЛП?	ИО ОЛП Наоди на КН/ДН Граѓански набљудувачки групи
26	Дали објектите кои ги користат изборните органи и во кои се гласа се пристапни за лица со различен тип на попреченост? Дали тие ги исполнуваат законските стандарди на земјата (доколку постојат)? Дали до нив може да пристапат лица во колички без помош? Дали лица со физичка попреченост може да го означат и стават гласачкото ливче во кутијата самостојно, без помош? Ако само некои од гласачките места се пристапни, на кој начин тоа влијае на учеството на лицата со попреченост?	ИО ОЛП Наоди на КН/ДН Граѓански набљудувачки групи
27	Дали информациите за гласањето се достапни во пристапни формати, вклучувајќи и лесно читливи формати или со големи букви? Ако да, дали доволно се опфатени и инструкциите за гласање?	ИО ОЛП КН Граѓански набљудувачки групи
28	Дали се достапни помошни алатки за да се олесни гласањето на лицата со попреченост на гласачките места (на пример, тактилни шаблони за гласачки ливчиња, шаблони за гласачки ливчиња со Брајова азбука или лупи)? Ако да, дали членовите на избирачките органи знаат како се употребуваат? Дали гласачите се запознаени дека постојат и како се употребуваат? Дали се тие ефективни?	ИО ОЛП Наоди на КН/ДН Граѓански набљудувачки групи
30	Во пракса, дали помошта при гласањето ја дава лице по личен избор? Дали се чини дека тие одредби се почитуваат? Дали е гарантирана тајноста на гласањето?	Регулатива за ИО ОЛП Наоди на КН/ДН Граѓански набљудувачки групи
32	Ако постојат одредби за алтернативни начини на гласање (како што се мобилно гласање или гласање по пошта), до кој степен тие се ефективни во пракса за лицата со попреченост? Дали се обезбедува тајност на гласачкото ливче? Дали постојат доволно заштитни механизми? Што велат ОЛП за тие одредби? Што велат други чинители во изборниот процес за таквите одредби? Како се спроведува тоа во пракса за лицата кои долгорочно се сместени во институции?	Регулатива за ИО ОЛП Наоди на КН/ДН Граѓански набљудувачки групи

33	Дали податоците за изборните резултати се достапни во повеќе формати, вклучувајќи формати кои се лесно читливи, аудио, со Брајова азбука или со големи букви, или со толкување на знаковниот јазик? Ако да, дали е тоа достапно во реално време, и останува доволно време за поднесување приговори и жалби?	ИО ОЛП Наоди на КН/ДН Граѓански набљудувачки групи
36	Дали граѓанските набљудувачки групи помагаат да се подобри севкупното учество на лицата со попреченост во изборниот процес? Дали граѓанските набљудувачки групи собираат податоци и даваат извештаи за вклученост на прашањето на попреченоста? Дали граѓанските набљудувачки групи се застапуваат за вклученост на прашањето на попреченоста? Дали граѓанските набљудувачки групи имаат политики за вклучување на лица со попреченост во рамки на нивните организации?	Граѓански набљудувачки групи ОЛП Наоди на КН/ДН
39	Колкав број на лица се регистрирани како лица со попреченост во избирачкиот список? Дали тие податоци се расчленети по пол? Дали има податоци за колкав број од нив гласале? Дали тие податоци се од официјални извори? Дали се совпаѓаат со неофицијалните извори? Какви се ставовите на ОЛП за процентот на регистрирани гласачи со попреченост?	ИО ОЛП
40	Колкав број лица со попреченост работат во изборната администрација? Колкав процент од нив се жени? Дали има лица со попреченост на повисоки функции во рамки на изборната администрација?	ИО

Политички аналитичар

#	Прашања	Можни извори
21	Дали политичките партии/кандидати даваат информации во формати кои се пристапни за лицата со различен тип на попреченост? Ако да, дали тоа го прават сите партии или само некои од нив? Дали тоа ги опфаќа главните работи поврзани со кампањите и/или информации за партиите и кандидатите?	Политички партии/ кандидати ОЛП Наоди на КН/ДН Граѓански набљудувачки групи
22	Дали се обезбедува дополнителна поддршка за кандидатите со попреченост? Дали се обезбедуваат дополнителни средства за да се покријат трошоци за кампањите? Дали настаните во рамки на кампањите се инклузивни за лицата со попреченост? Дали местата се физички пристапни? Дали постојат повеќе формати на претставување (на пример, знаковен јазик, титлови или материјали во лесно читлив формат)? Дали се водат дискусии за вклучување на прашањето на попреченоста?	Политички партии/ кандидати ОЛП Наоди на КН/ДН Граѓански набљудувачки групи

23	Дали политичките партии/кандидати имаат програми за унапредување на правата на лицата со попреченост и/или учество на лицата со попреченост во партијата или како кандидати? Дали тие располагаат со податоци за лицата со попреченост во партијата? Дали во нивниот манифест се споменува вклучувањето на прашањето на попреченоста? Дали политичките партии добиваат финансиска поддршка од државата за да се зголеми учеството на лицата со попреченост во нивните структури?	Политички партии/ кандидати ОЛП Граѓански набљудувачки групи
37	Колкав е бројот на лицата со попреченост во последниот состав на парламентот и колкав број се избрани за следниот состав на парламентот? Колкав процент од нив се жени? Дали овие податоци се од официјални извори?	Официјална статистика Парламент ИО ОЛП
38	Колкав број на лица со попреченост се кандидираат на изборите? Колкав процент од нив се жени? Дали овие податоци се од официјални извори? Дали тие се совпаѓаат со неофицијалните извори?	ЕМВ ОЛП

Медиумски аналитичар

#	Прашања	Можни извори
12	Дали медиумите финансирани од државата водат консултации со ОЛП во однос на пристапноста на известувањето за кампањата и изборните информации? Дали се чини дека се земено предвид ставовите на ОЛП?	Државно финансирани медиуми ОЛП
17	Дали медиумите финансирани од државата информираат за изборите согласно стандардите за пристапност во повеќе формати? Ако да, дали тука се вклучени едукацијата на гласачите и информирањето за кампањата? Дали кандидатите со попреченост имаат еднаков пристап до медиумите како и останатите кандидати? Какви се ставовите на ОЛП за информациите кои ги даваат медиумите финансирани од државата? Каква е состојбата со приватните медиуми?	МНИ- мониторинг на медиуми ОЛП Државно финансирани медиуми Приватни медиуми
24	Дали медиумите финансирани од државата имаат политика или пракса за унапредување на учеството на кандидати со попреченост или за дискусии за вклучување на попреченоста во процесите за водење кампања? Дали јавните медиуми информираат за кампањите во повеќе разни пристапни формати? Дали приватните медиуми имаат такви политики или пракса? Дали известувањето се заснова на аспекти засновани на правата на лицата со попреченост?	МНИ- мониторинг на медиуми ОЛП Државно финансирани медиуми Приватни медиуми

Анекс Б – Главни важечки законски одредби и политички заложби

Московскиот Документ на ОБСЕ од 1991 год.

41. Земјите членки одлучија

- 1 - да се обезбеди заштита на човековите права на лицата со попреченост;
- 2 - да се преземаат чекори за да се обезбеди еднаква можност на тие лица да учествуваат целосно во животот во општеството;
- 3 - да се промовира соодветното учество на тие лица во носењето одлуки во областите кои ги засегаат;
- 4 - да се поттикнуваат услуги и обука за социјалните работници за стручна и социјална рехабилитација на лицата со попреченост;
- 5 - да се поттикнуваат поволни услови за пристап на лицата со попреченост до јавни објекти и услуги, домување, превоз и културни и рекреативни активности.

Меѓународен пакт за граѓански и политички права (МПГПП), 1966 год.

2.1. Државите договорни страни на овој пакт се обврзуваат да ги почитуваат и гарантираат правата признати во овој Пакт на сите поединци кои се наоѓаат на нивната територија и потпаѓаат под нивна власт без какво било разликување, особено во поглед на раса, боја на кожа, пол, јазик, вероисповед, политичко или секое друго убедување, национално и општествено потекло, имот, раѓање или други околности.

25. Секој граѓанин има права и можности, без какво и да е разликување од членот 2 и без неразумни ограничувања:

- а) да учествува во водење на јавните работи, непосредно или преку слободно избрани претставници;
- б) да гласа и да биде биран на автентични периодични избори, по пат на универзално и еднакво право на глас, и со тајно гласање кое го гарантира слободното изразување на волјата на гласачите;
- в) да му биде достапна јавната служба на неговата земја под општите услови на еднаквост.

Конвенција за правата на лицата со попреченост (КПЛП), 2008 год.

Член 2 - Дефиниции

За целите на оваа Конвенција:

„Комуникација“ подразбира јазици, прикажување на текст, Брајова азбука, тактилна комуникација, големи букви, пристап до мултимедијални услуги како и пишани, аудио, усни, читачи и аугментативни и алтернативни начини и средства и формати на комуникација, вклучувајќи и пристап до информатичка и комуникациска технологија;

„Јазик“ подразбира говорен и знаковен јазик, како и други форми на неговорен јазик;

„Дискриминација на основ на попреченост“ подразбира кое било разликување, исклучување или ограничување врз основа на попреченост кое има за цел или последица да се наруши или поништи признавањето, уживањето или остварувањето, на еднаква основа со сите други, на сите човекови права и основни слободи во политичката, економската, социјалната, културната, граѓанската и која било друга област. Тука спаѓаат сите форми на дискриминација, вклучувајќи и одрекување на соодветно приспособување;

„Соодветно приспособување“ подразбира неопходно соодветно приспособување и усогласување потребно во одреден случај, што не предизвикува несразмерно или непотребно оптоварување а со цел обезбедување на уживањето или остварувањето на сите човекови права и слободи на лицата со попреченост, на еднаква основа со другите;

„Универзален дизајн“ означува дизајн на производи, опкружување, програми и услуги кои можат да ги користат сите, во најголем можен степен, без притоа да е потребна нивна адаптација или специјален дизајн. „Универзалниот дизајн“ не ги исклучува помошните уреди за конкретни групи на лица со попреченост онаму каде што тоа е потребно.

Член 4- Општи обврски

1. Државите-договорни страни на конвенцијата се обврзуваат да ја обезбедат и да ја промовираат целосната реализација на сите човекови права и основни слободи за сите лица со попреченост, без дискриминација од било кој вид врз основ на попреченост. За таа цел, државите преземаат обврска:

- (а) Да ги усвојат сите соодветни законски, административни или други мерки за спроведување на правата признаени со оваа конвенција;
- (б) Да ги преземаат сите соодветни мерки, вклучувајќи и закони, со цел измена или укинување на постоечки закони, регулативи,

обичаи и практики кои претставуваат дискриминација на лицата со попреченост; ...

- (г) Да се воздржуваат од сите постапки или практики кои не се доследни на оваа конвенција и да обезбедат дека државните органи и институции постапуваат согласно на оваа конвенција; ...
- (ф) Да преземаат односно да промовираат истражување и развој за универзален дизајн на добра, услуги, опрема и објекти, според дефиницијата во член 2 на оваа конвенција, за што е потребно минимално можно приспособување и најмалку трошоци за да се задоволат посебните потреби на лицата со попреченост, да се унапредуваат расположливоста и употреба, и да се промовира универзалниот дизајн во развојот на стандарди и насоки;
- (е) Да преземаат, односно, да се промовираат истражување и развој за, и да ја унапредуваат расположливоста и употребата на нови технологии, вклучувајќи информатички и комуникациски технологии, мобилни помагала, уреди и асистивни технологии, погодни за лицата со попреченост, давајќи приоритет на технологии по достапни цени;
- (ж) Да обезбедуваат пристапни информации за лицата со попреченост во врска со мобилни помагала, уреди и асистивни технологии, вклучувајќи нови технологии, како и други форми на помош, услуги за поддршка и објекти;
- (з) Да се промовира обука на стручните работници и персоналот кој работи со лицата со попреченост за правата признаени со оваа конвенција со цел да се обезбеди подобра помош и услуги кои се гарантирани со тие права.

3. Во подготовката и имплементација на закони и политики со цел примена на оваа конвенција, и во други процеси на одлучување за прашања поврзани со лицата со попреченост, државите-договорни страни на конвенцијата треба да се консултираат со и активно да ги вклучат лицата со попреченост, како и децата со попреченост, преку нивните претставнички организации.

Член 5 – Еднаквост и недискриминаност

1. Државите-договорни страни на оваа конвенција признаваат дека сите лица се еднакви пред законот и имаат право на еднаква заштита и еднакви поволности согласно законот без никаква дискриминација.
2. Државите-договорни страни на оваа конвенција забрануваат каква било дискриминација врз основ на попреченост и на лицата со попреченост им гарантираат рамноправна и ефективна правна заштита од дискриминација по кои било други основи.

3. Со цел промовирање на еднаквоста и елиминација на дискриминацијата, државите- договорни страни на конвенцијата ги преземаат сите соодветни мерки за да осигураат обезбедување на соодветно приспособување.

4. Посебните мерки кои се неопходни за да се забрза или постигне *de facto* еднаквост на лицата со попреченост нема да се сметаат за дискриминација во смисла на одредбите на оваа конвенција.

Член 6 – Жени со попреченост

1. Државите-договорни страни на оваа конвенција признаваат дека жените и девојчињата со попреченост се изложени на повеќекратна дискриминација, и во тој поглед ќе преземаат мерки за да обезбедат нивно целосно и подеднакво уживање на сите човекови права и основни слободи.

2. Државите-договорни страни на оваа конвенција ќе ги преземаат сите соодветни мерки за да се обезбеди целосен развој, напредок и еманципација на жените, со цел гарантирање и уживање на сите човекови права и основни слободи признаени со оваа конвенција.

Член 8 – Подигнување на свеста

1. Државите-договорни страни на оваа конвенција се обврзуваат веднаш да усвојат ефективни и соодветни мерки за:

- (а) подигнување на свеста во целото општество, вклучувајќи и на ниво на семејство, за лицата со попреченост, и негување на почитувањето на правата и достоинството на лицата со попреченост;
- (б) борба против стереотипите, предрасудите и штетните практики за лицата со попреченост, вклучувајќи ги и оние кои се засноваат врз пол и возраст, во сите сфери на животот;
- (в) унапредување на свеста за способностите и придонесот на лицата со попреченост.

2. Мерките за таа цел опфаќаат:

- (а) Започнување и одржување на ефективни јавни кампањи кои имаат за цел:
 - (i) негување на прифаќањето на правата на лицата со попреченост;
 - (ii) развој на позитивната перцепција и поголема свесност во општеството за лицата со попреченост;
 - (iii) промовирање на признавањето на вештините, заслугите и способностите на лицата со попреченост, и на нивниот придонес на работното место и на пазарот на труд;
- (б) Промовирање на почитувањето на правата на лицата со попреченост на сите нивоа од образовниот систем, вклучувајќи ги и децата од најрана возраст ;

- (в) поттикнување на сите медиумски гласила да ги прикажуваат лицата со попреченост на начин кој е доследен на целта на оваа конвенција;
- (г) промовирање програми за обуки за подигнување на свеста за лицата со попреченост и за правата на лицата со попреченост.

Член 9 - Пристапност

1. Со цел да се овозможи независно живеење на лицата со попреченост и нивно целосно учество во сите аспекти од животот, државите-договорни страни на оваа конвенција ќе ги преземаат сите соодветни мерки за да им обезбедат на лицата со попреченост пристап на еднаква основа со другите, до физичко опкружување, превоз, информации и комуникации, вклучувајќи ги и информатичките и комуникациските технологии и системи, и до други објекти и услуги отворени за или наменети за јавноста, како во урбаните така и во руралните средини. Тие мерки, во кои спаѓа и идентификација и елиминација на сите пречки и бариери за пристапност, ќе се применуваат, меѓу другото, на:

- (а) згради, патишта, транспорт и други поволности на отворен или затворен простор, вклучувајќи училишта, станбени објекти, медицински установи и работни места;
- (б) Информации, комуникации и други услуги, вклучувајќи и електронски услуги и итни служби.

2. Државите-договорни страни на оваа конвенција, исто така ќе преземаат соодветни мерки:

- (а) за подготовка, усвојување и следење на имплементацијата на минимални стандарди и насоки за пристапност на објектите и услугите кои се отворени или обезбедени за јавноста;
- (б) да обезбедат дека приватните лица кои нудат објекти и услуги отворени за или на располагање на јавноста ги земаат предвид сите аспекти на пристапноста за лицата со попреченост;
- (в) да обезбедат обука за чинителите кои работат на проблемите со кои се соочуваат лицата со попреченост околу пристапноста;
- (г) да обезбедат ознаки на Брајова азбука или во лесно читлив и разбирлив формат на згради и други објекти отворени за јавноста;
- (д) да обезбедат форми на асистенција и посредници, вклучувајќи и водичи, читачи и професионални толкувачи на знаковен јазик, со цел да се олесни пристапноста кон зградите и објектите кои се отворени за јавноста;
- (ѓ) да се промовираат други соодветни форми на помош и поддршка на лицата со попреченост за да се гарантира нивниот пристап до информации;
- (е) да се унапреди пристапот на лицата со попреченост до нови информатички и комуникациски технологии и системи, вклучувајќи и интернетот;
- (ж) да се промовира дизајн, развој, производство и дистрибуција на пристапни информатички и комуникациски технологии и

системи во раните фази, и таквите технологии и системи да бидат достапни за минимален трошок.

Член 12 – Еднаквост пред закон

1. Државите-договорни страни на оваа конвенција признаваат дека лицата со попреченост имаат право секаде да бидат признаени како личности пред законот.
2. Државите-договорни страни на оваа конвенција признаваат дека лицата со попреченост уживаат правна способност на еднаква основа со другите, во сите сфери на животот.
3. Државите-договорни страни на оваа конвенција ќе преземаат соодветни мерки за на лицата со попреченост да им ја обезбедат потребната поддршка во остварувањето на правната способност.
4. Државите-договорни страни на оваа конвенција ќе обезбедат сите мерки кои се однесуваат на остварувањето на правната способност да содржат соодветни и ефективни заштитни механизми за да се спречи злоупотребата согласно меѓународното право за човекови права. Заштитните механизми треба да опфатат мерки за поддршка при остварување на правната способност засновани на почитување на правата, волјата и преференциите на лицето. Овие системи на поддршка и помош кои се адаптирани на условите на секое лице со попреченост засебно и пропорционално треба да се временски ограничени на најкратко време и редовно и независно да се преиспитуваат од компетентно, неутрално и независно тело или судска власт. Заштитните механизми треба да бидат сразмерни на степенот до кој тие мерки влијаат на правата и интересите на лицето.

Член 13 – Пристап до правда

1. Државите-договорни страни на конвенцијата на лицата со попреченост ќе им обезбедат ефикасен пристап до правда на еднаква основа со другите, согласно процедурите и возраста, за да се олесни нивната ефективна улога како непосредни и посредни учесници, вклучително и како сведоци, во сите законски постапки, вклучително и во истражната и другите предсудски постапки.

Член 19 – Независно живеење и вклученост во заедницата

Државите-договорни страни на оваа конвенција го признаваат правото на еднаквост на сите, лицата со попреченост да живеат во заедниците, да имаат еднаков избор како и останатите, и ќе преземат ефективни и соодветни мерки за да им обезбедат на лицата со попреченост целосното уживање на ова право и на нивната целосна вклученост и учество во заедницата, вклучувајќи и преку обезбедување:

- а) можност на лицата со попреченост да го изберат местото на живеење и каде и со кого живеат, на еднаква основа со другите, и да не бидат обврзани да живеат во посебни услови за живеење;

- б) лицата со попреченост да имаат пристап до поголем број станбени, резиденцијални и други услуги за поддршка во заедницата, вклучувајќи ја и личната помош потребна за поддршка на живеење и инклузија во заедницата, како и превенција на изолацијата или сегрегацијата од заедницата;
- в) услугите и поволностите кои заедницата ги обезбедува за поширокото население се достапни на еднаква основа и за лицата со попреченост и истите одговараат на нивните потреби.

Член 29 – Учество во политичкиот и јавниот живот

Државите-договорни страни на оваа конвенција им ги гарантираат политичките права на лицата со попреченост и можноста да ги уживаат на еднаква основа со другите, и се обврзуваат:

- (а) да обезбедат дека лицата со попреченост можат ефективно и целосно да учествуваат во политичкиот и јавниот живот на еднаква основа со другите, непосредно или преку слободно избрани претставници, вклучувајќи го и правото и можноста за лицата со попреченост да гласаат и да бидат избрани, меѓу другото, преку:
 - (i) обезбедување гласачките процедури, објектите и материјалите за гласање да се соодветни, пристапни и лесни за разбирање и користење;
 - (ii) Заштита на правото на лицата со попреченост да гласаат по пат на тајно гласање на избори и јавни референдуми без заплашување и да бидат кандидати на избори, ефективно да бидат носители на функција и да извршуваат јавни функции на сите нивоа на власт, преку овозможување на употреба на асистивни и нови технологии кога тоа е соодветно;
 - (iii) Гарантирање на слободното изразување на волјата на лицата со попреченост како избирачи и за таа цел, кога е неопходно, на нивно барање, да се овозможи помош во процесот на гласањето од страна на лице по нивен избор;
- (б) Активно промовирање на опкружување во кое лицата со попреченост ќе можат целосно и ефективно да учествуваат во вршењето на јавните работи, без дискриминација и на еднаква основа со другите, и да се охрабри нивното учество во јавните работи, вклучувајќи:
 - (i) учество во невладини организации и здруженија кои работат во сферата на јавниот и политичкиот живот во земјата, како и во активностите и водењето на политичките партии.
 - (ii) Формирање и приклучување кон организации на лица со попреченост како претставници на лицата со попреченост на меѓународно, национално, регионално и локално ниво.

Член 31 – Статистика и собирање податоци

„ 1. Државите-договорни страни на договорот се обврзуваат да собираат соодветни информации, вклучувајќи статистички и истражувачки податоци, заради формулирање и спроведување на политиките за

имплементација на оваа конвенција. Процесот на собирање и чување на тие информации ќе биде:

- (а) во согласност со законски утврдените заштитни механизми, вклучувајќи ја и законската регулатива за заштита на податоци, заради обезбедување на доверливост и почитување на правото на приватноста на лицата со попреченост;
- (б) во согласност со меѓународно прифатените норми за заштита на човековите права и основни слободи и етичките принципи за собирање и употреба на статистика.

2. Информациите собрани во согласност со овој член ќе се расчленуваат соодветно, и ќе се користат за оценка на исполнувањето на обврските на државите-договорни страни на оваа конвенција и ќе се користат за идентификување и решавање на пречките со кои се соочуваат лицата со попреченост во остварувањето на нивните права.

3. Државите-договорни страни на конвенцијата ќе преземат одговорност за дисеминација на овие статистички податоци и ќе обезбеди пристап со истите за лицата со попреченост и другите.“

Цели за одржлив развој

На политичко ниво, Целите за одржлив развој, усвоени од шефовите на држави и влади на Самитот на ООН во септември 2015 год., исто така упатуваат на попреченоста.⁷² Во однос на намалување на нееднаквоста, Целите за одржлив развој ги обврзуваат државите, „до 2030 год., да ја зајакнат и унапредат социјалната, економската и политичката вклученост на сите, без оглед на... попреченост...“ Еден од индикаторите за унапредување на мирот, правдата и силните институции, е процентот на работни места на лицата со попреченост во јавните институции во споредба со населението во државата.

Ревидирана интерпретативна декларација на Венецијанската комисија, 2011 год.

Ревидирана интерпретативна декларација на Кодексот на добри практики за изборни прашања за учеството на лицата со попреченост на изборите

73

КОДЕКСОТ НА ДОБРИ ПРАКТИКИ ЗА ИЗБОРНИ ПРАШАЊА, усвоен од Европската комисија за демократија преку правото (Венецијанска комисија) во октомври 2002 год., наведува дека „петте начела кои се основа за Европското изборно наследство се универзално, еднакво, слободно, тајно и непосредно право на глас“ (точка I). Понатаму, точка I.1.1 од Кодексот

72 (A/RES/70/1). ЦОР формално се познати како „Да го трансформираме нашиот свет: Агенда до 2030 за одржлив развој“ Достапно на: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>

73 Достапно на: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=C-DL-AD\(2011\)045-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=C-DL-AD(2011)045-e).

гласи „Универзално право на глас, во основа, значи дека сите луѓе имаат право да гласаат и да се кандидираат на избори“.

1. Оттаму, лицата со попреченост треба да можат да го остваруваат своето право на глас и да учествуваат во политичкиот и јавниот живот како избрани претставници на еднаква основа со другите граѓани. Учеството на сите граѓани во политичкиот и јавниот живот и во демократскиот процес има суштинско значење за развојот на демократските општества.

II. НАЧЕЛАТА НАВЕДЕНИ ВО КОДЕКСОТ СЕ НАДОПОЛНУВААТ СО:

1. Универзално право на глас

2. Универзалното право на глас е основно начело на Европското изборно наследство. Лицата со попреченост не смее да се дискриминираат во тој поглед, согласно член 29 од Конвенцијата на Обединетите нации за правата на лицата со попреченост⁷⁴ и судската пракса на Европскиот суд за човекови права.⁷⁵

3. Процедурите и објектите за гласање треба да бидат пристапни за лицата со попреченост за да можат да ги остваруваат своите демократски права, и да се дозволи, кога е неопходно, помош при гласањето, од аспект на начелото дека гласањето мора да биде индивидуално (Кодекс, точка I.4.b).

4. Примената на принципите за универзален дизајн⁷⁶ и непосредно и/или посредно учество на корисникот во сите фази на дизајн претставуваат ефективни начини за подобрување на пристапноста на избирачките места и изборните процедури за да се гласа и да се добие пристап до информации за изборите.

2. Еднакво право на глас

5. Начелото за „еднаквост на можностите мора да се гарантира на партиите и на кандидатите на ист начин“ (Кодекс, точка I.2.3.a). Примената на ова начело треба да се прошири за да вклучува и еднаквост во можностите за лицата со попреченост кои се кандидираат на избори.

3. Право на слободно гласање

⁷⁴ Конвенцијата за правата на лицата со попреченост беше усвоена на 13 декември 2006 год. од страна на Обединетите нации во Њујорк.

⁷⁵ Европски суд за човекови права, предмет *Kiss v. Hungary*, апликација Бр. 38832/06, пресуда 20 мај 2010. Види особено став 43-44, со упатување на член 29 од Конвенцијата на ООН.

⁷⁶ Препорака CM/Rec(2009)8 на Комитетот на министри за земјите членки за постигнување целосно учество преку универзален дизајн: Универзален дизајн е стратегија која цели кон дизајнирање и состав на разни средини, производи, комуникација, информатичка технологија и услуги кои се пристапни, разбирливи и употребливи за секого, до најголем можен степен на најнезависен и природен начин без потреба за адаптација или специјализирани решенија. Термините „дизајн за сите“, „интегрална пристапност“, „пристапен дизајн“, „инклузивен дизајн“, „дизајн без пречки“, „трансгенерациски дизајн“ и „пристапност за сите“ се смета дека се совпаѓаат со терминот „универзален дизајн“ кој се употребува во текстот

6. За обврската да се „овозвозможи на гласачите да ги знаат листите и кандидатите на изборите” (Кодекс, точка I.3.1.b.ii), државните органи мора да обезбедат дека тие информации се достапни и пристапни, до најголем можен степен, и да се земе предвид начелото за соодветно приспособување⁷⁷ во сите неопходни алтернативни формати во рамки на ограничувањата заради споредливост, законска регулатива и реална остварливост. Информациите кои се даваат треба да бидат лесно читливи и разбирливи.

4. Право на тајно гласање

7. Правото на лицата со попреченост да гласаат по пат на тајно гласање треба да се заштити, меѓу другото, преку „гарантирање на искажувањето слободна волја на лицата со попреченост како гласачи, и за таа цел, кога е неопходно, на нивно барање, да им се овозможи да користат асистивна технологија и/или да им се даде помош при гласањето од страна на лице по нивен избор⁷⁸ во услови кога избраното лице не врши несоодветно влијание.

77 Член 2 – Дефиниции на Конвенцијата на ООН за правата на лицата со попреченост; „разумно приспособување” значи неопходни и соодветни модификации и прилагодувања кои не создаваат несразмерно или несоодветно оптоварување, со цел лицата со попреченост да ги уживаат човековите права и основни слободи на еднаква основа како и останатите.

78 (Член 29 (iii) од Конвенцијата на ООН за правата на лицата со попреченост; cf. точка II.2 погоре, и Кодекс точка I.4.b).

Анекс В – Корисни ресурси

Веб страниците во овој анекс се поделени на:

1. Правни документи и политики
2. Истражувања
3. Страници со ресурси и материјали
4. Сродни организации

1. Правни документи и политики

Приспај за податоци заснован на човековите права, Никој да не биде изоставен во Развојната агенда до 2030, Канцеларија на Високиот комесар за човекови права, 2016. <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/HRIndicators/GuidanceNoteonApproachtoData.pdf>

Конвенција за правата на лицата со попреченост
<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/crpd/Pages/ConventionRightsPersonsWithDisabilities.aspx>

Комитетот за правата на лицата со попреченост
<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/crpd/Pages/crpdIndex.aspx>

Совет на Европа, Стратегија за правата на лицата со попреченост за периодот од 2017-2023
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806fe7d4>

Резолуција 2155(2017) на Парламентарното собрание на Советот на Европа за политичките права на лицата со попреченост: демократско прашање, и извештај на Комитетот за еднаквост и недискриминација на Парламентарното собрание (Doc. 14268), 2017.
<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-EN.asp?FileID=23491&lang=EN>

Прејорака CM/Rec(2011)14 на Комитетот на министри на земјите членки за учеството на лицата со попреченост во политичкиот и јавниот живот.
https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805b150c

ЕУ Европска стратегија за попреченост 2010-2020. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0636&from=en>

ЕУ Директива за пристап до веб страници и мобилни апликации на организације во јавној сектор (Веб директива).

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32016L2102>

Резолуција на Европскиот парламент, Знаковни јазици и професионални толкувачи на знаковен јазик, 23 ноември 2016 год. (2016/2952[RSP])

<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2016-0442+0+DOC+XML+V0//EN>.

Индикатори за човекови права, Водич за мерење и имплементација, Канцеларија на високиот комесар за човекови права, 2012.

http://www.ohchr.org/Documents/Publications/Human_rights_indicators_en.pdf

Следење на Конвенцијата за правата на лицата со попреченост, Водич за мониторингот на човековите права, Серија стручни обуки Бр.17, ОХЦХР, 2010.

http://www.ohchr.org/Documents/Publications/Disabilities_training_17EN.pdf

Комитетот на ОАД за елиминација на сите форми на дискриминација врз лицата со попреченост

http://www.oas.org/en/sedi/ddse/pages/index-4_committee.asp

Извештај на Специјалниот извештувач за правата на лицата со попреченост, 2016. Совет на ООН за човекови права.

http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session31/_layouts/15/WopiFrame.aspx?sourcedoc=/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session31/Documents/A_HRC_31_62_E.doc&action=default&DefaultItemOpen=1

Поднесоци за тематската студија од Канцеларијата на Обединетите нации на Високиот комесар за човекови права за учеството на лицата со попреченост во политичкиот и јавниот живот, Висок комесар за човекови права, 2011.

<http://www.ohchr.org/EN/Issues/Disability/Pages/StudyPoliticalAndPublicLife.aspx>

Тематска студија на Високиот комесар на ООН за човекови права за учеството на лицата со попреченост во политичкиот и јавниот живот, 2011.

http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session19/A-HRC-19-36_en.pdf

Венецијанска комисија, Ревидирана интeрпeрeтaтивнa деклaрaцијa нa Кодексoт нa добри пpактики зa изборни пpашањa зa учeствoтo нa лицaтa со пoпpeчeнoст нa избориe, 2011

[http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)045-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)045-e)

Насoки нa Свeјски веб конзорциум зa oнлajн пpислaв

<http://www.w3.org/TR/WCAG20/>

2. Истражувања

Криминал oд oмpазa пpoтив лица со пoпpeчeнoст, Извeштaи зa криминал oд oмpазa, ОБСЕ/ОДИХР, 2016.

<http://www.osce.org/odihr/290021>

Унaпpeдувaнe нa eднaквoстa и недискриминиранoстa нa лицaтa со пoпpeчeнoст, Совет нa Еврoпa, 2017.

<https://edoc.coe.int/en/people-with-disabilities/7279-pdf-promoting-equality-and-non-discrimination-for-persons-with-disabilities.html>

Студија зa eднaквo пpизнaвaнe пpeд зaкoн, Совет нa Еврoпa, 2017.

<https://edoc.coe.int/en/people-with-disabilities/7277-pdf-a-study-on-the-equal-recognition-before-the-law-contribution-towards-the-council-of-europe-strategy-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>

Пoлитичкo учeствo нa лицaтa со пoпpeчeнoст вo Еврoпa: Пpавa, пpистaпнoст и активизaм, Priestley, Stickings, Loja, Grammenos, Lawson, Waddington, and Fridriksdottir, 2016. Electoral Studies 42 (2016) 1-9, Elsevier.

Пpавoтo нa пoлитичкo учeствo нa лицaтa со пoпpeчeнoст, Aгeнцијa зa oснoвни пpавa нa Еврoпскaтa унијa, 2014.

<http://fra.europa.eu/en/publication/2014-indicators-right-political-participation-people-disabilities>

Свeјски извeштaј зa пoпpeчeнoстa, 2011

http://whqlibdoc.who.int/publications/2011/9789240685215_eng.pdf?ua=1

3. Страници со ресурси и материјали

ACE, Мpeжa зa знaењe зa избориe, со фокус нa избориe и пoпpeчeнoстa

<http://aceproject.org/ace-en/focus/disability/about>

DOTCOM: oнлajн aлajкa нa Еврoјскaјтa комисијa зa пoпpeчeнoст

<http://www.disability-europe.net/dotcom>

Присѳай го избори, Меѓународна фондација за изборни системи (ИФЕС)
<http://www.electionaccess.org/en/>

Еднаков ѳрисѳай: Како да се вклучат лицата со попреченост во изборите и политичките процеси, 2014, Меѓународна фондација за изборни системи (ИФЕС) и Национален демократски институт (НДИ) 2014.
http://www.ifes.org/~media/Files/Publications/Books/2014/Equal%20Access_How%20to%20include%20persons%20with%20disabilities%20in%20elections%20and%20political%20processes.pdf

4. Сродни организации

AGENDA – General Election Network for Disability Access
<http://www2.agendaasia.org/index.php/homepage>

Disability Council International
<http://disabilitycouncilinternational.org>

European Disability Forum
<http://www.edf-feph.org>

Inclusion Europe
<http://inclusion-europe.eu>

International Disability Alliance
<http://www.internationaldisabilityalliance.org>

Mental Disability Advocacy Centre
<http://mdac.info/en>

Анекс Г – Дефиниции на клучни термини

Дефинициите на термините се во согласност со *Еднаков пристап: Како да се вклучат лицата со попреченост во изборите и политичките процеси, 2014*, ИФЕС и НДИ.⁷⁹

Термин	Дефиниција	Пример(и)
Пристапно	Место, објект, работна средина, услуга или програма каде што може лесно да се пристапи, влезе, работи, учествува и/или безбедно употребува, независно и достоинствено од страна на лица со попреченост.	Место, објект, работна средина, услуга или програма каде што може лесно да се пристапи, влезе, работи, учествува и/или безбедно употребува, независно и достоинствено од страна на лица со попреченост.
Пристапни формати	Печатени, аудио или визуелни информации кои се пристапни за лица со попреченост.	Печатени, аудио или визуелни информации кои се пристапни за лица со попреченост.
Помошна алатка	Уред кој помага да се изврши некоја задача или друга функција која во спротивно може да биде тешка или невозможна.	Уред кој помага да се изврши некоја задача или друга функција која во спротивно може да биде тешка или невозможна.
Брајова азбука	Систем за пишување составен од релјефни точки кои ги користат лица со оштетен вид или лица со намален вид.	
Шаблон за гласачко ливче со Брајова азбука или тактилен шаблон	Папки во кои може да се смести гласачкото ливче или употреба на Брајова азбука или тактилни симболи за да се идентификуваат кандидати/партии.	
Организација на лица со попреченост	Организација на граѓанското општество која ја водат и е наменета за лица со попреченост.	

79 Еднаков пристап: Како да се вклучат лицата со попреченост во изборите и политичките процеси, ИФЕС и НДИ 2014. Достапно на:

http://www.ifes.org/~media/Files/Publications/Books/2014/Equal%20Access_How%20to%20include%20persons%20with%20disabilities%20in%20elections%20and%20political%20processes.pdf.

Лесно читливо	Текст во кој содржината, јазикот, илустрациите и графичкиот дизајн се поедноставени за да бидат лесно разбирливи од страна на лица со интелектуална попреченост и/или лица на кои јазикот не им е мајчин јазик.	Препораки на Inclusion Europe за пристапни избори во Европа. ⁸⁰
Инклузија	Процес со кој лицата со попреченост се вклучуваат во сите изборни активности на еднаква основа со другите граѓани, вклучувајќи и на раководни позиции, наместо само да се обезбедува приспособување кое може да ги сегрегирани лицата со попреченост од другите граѓани.	Место да се користи мобилна гласачка кутија или гласачкото ливче да се носи во домот на гласачот, избирачкото место треба да биде пристапно гласачот да гласа на исто место како и другите граѓани, по свој избор.
Интелектуална попреченост или тешкотии во учењето	Термин кој се употребува кога лицето има ограничена способност да учи на очекуваното ниво и да функционира во секојдневниот живот.	Даунов синдром или аутизам
Вклучување во секојдневието (меинстриминг)	Процес преку кој лицата со попреченост се интегрираат како еднакви учесници и лидери во програмите и општеството	Подготовка на известување од државна служба во чиј телевизиски спот се вклучени лица со попреченост.
Психосоцијална попреченост или проблеми со менталното здравје	Улови кои влијаат на когнитивноста, емоциите и однесувањето.	Депресија или шизофренија.
Соодветно приспособување	Обезбедување материјали или опкружување кое му овозможува на лице со попреченост да учествува и придонесува на еднаква основа како и другите. Соодветното приспособување има поиндивидуален пристап за разлика од универзалниот дизајн.	Тактилниот шаблон за гласачко ливче претставува соодветно приспособување бидејќи на гласачите кои се со оштетен вид или со послаб вид им се дава иста можност да гласаат тајно и без помош.

80 Inclusion Europe. „Препораки за пристапни избори во Европа.“ Европска унија. Достапно на: http://inclusion-europe.eu/wp-content/uploads/2015/04/Good_Practices_EN.pdf.

Сензорно нарушување/ попреченост	Вклучува оштетен вид (вклучувајќи целосно слепило или делумно оштетен вид), оштетен слух (од секаков степен) и мултисензорно нарушување (што значи дијагностицирани нарушувања на видот и слухот, со макар благо оштетување на секој модалитет).	Губење на вид или слух.
Тактилен формат	Релјефни симболи кои може да се користат во контекст кога лицата не ја познаваат Брајовата азбука.	[Image needed]
Чадор организација на лица со попреченост	Организација на лица со попреченост која е составена од членки организации кои работат со конкретен тип на попреченост или група на лица со попреченост.	
Универзален дизајн	Кога сите објекти, материјали и процеси од самиот почеток се дизајнирани да бидат пристапни за лицата со и без попреченост.	Гласачки параван кој е дизајниран на начин да биде пристапен за секого.

Клучни принципи за набљудувачите на ОДИХР

- Целосното и ефективно учество на лицата со попреченост на изборите е централна компонента од заложбите на ОБСЕ и меѓународните стандарди со кои се отсликува правото на универзален и еднаков глас. Еднаквоста и недискриминацијата се основни принципи за изборно и политичко учество на лицата со попреченост.
- Лицата со попреченост не треба да се сметаат за хомогена група. Лица со различен тип на попреченост имаат различни потреби и за нив може да биде потребна помош и поддршка во различни форми.
- Организациите на лица со попреченост треба да бидат консултирани и активно вклучени во подготовката и имплементацијата на законите и политиките.
- Не е прифатливо да се одземе и/или ограничи правото на гласање или правото на лицето да се кандидира врз основа на кој било тип на попреченост, вклучувајќи ја и интелектуалната или психосоцијалната попреченост.
- Поддршка при одлучување значи дека лицето може да ја добие неопходната помош за да донесе одредени одлуки во животот, вклучувајќи и кога го остварува правото на глас. Тие механизми треба да ги заменат механизмите за замена во гласањето, а лицата со попреченост да ја добијат неопходната поддршка за да ги остварат своите изборни и политички права без несоодветно ограничување.
- Клучните изборни информации треба да се стават на располагање во поголем број пристапни формати, односно Брајово писмо, големи букви, аудио, лесно разбирливи верзии и знаковен јазик. Тоа се информации кои се однесуваат на тоа како да се учествува на изборите, како да се поднесуваат приговори и жалби, за резултатите и најнови информации од изборната администрација.
- Изборната кампања треба да биде пристапна за лицата со секој тип на попреченост. Потребни се заложби со цел настаните за кампањите и изборните материјали да бидат достапни на сите. Јавните медиуми треба да обезбедат еднаков пристап до информации и еднакви можности за пренесување пораки до лицата со попреченост.
- Сите изборни процеси треба да бидат пристапни за лицата со попреченост. За тоа е неопходен „универзален дизајн“, а опкружувањето и услугите може проактивно да ги користат сите луѓе, до најголем можен степен, без потреба од прилагодување. Исто така, неопходно е и „разумно приспособување“ за индивидуалните потреби кои не се опфатени со универзалниот дизајн, со цел лицата со попреченост да ги остварат своите права на еднаква основа со другите.
- Лицата со попреченост треба да можат да го дадат својот глас без помош, или со помош од лице по нивен избор, по пат на тајно гласање и во редовно гласачко место. Алтернативните методи на гласање, како што се мобилното гласање или гласањето по пошта, треба да се земат предвид само доколку тоа не е можно. Алтернативните методи не треба да се промовираат како замена за подобрената пристапност на гласачките места, и доколку истите се користат, треба да се воспостават соодветни заштитни механизми.
- На денот на изборите, набљудувачите треба да разгледаат дали информациите се достапни во повеќе формати, дали гласачкото место е физички пристапно и дали гласачот може да одбере кој ќе му помага или не. Физички пристап значи дека гласачите со попреченост можат да влезат во гласачкото место без помош, може лесно да се движат низ гласачкото место, и може да го одбележат и тајно и достоинствено да го поднесат гласачкото ливче. Под помошни алатки се подразбира тактилен шаблон за гласачко ливче, шаблон за гласачко ливче со Брајово писмо и лупи.
- Сите членови на мисиите на ОДИХР за набљудување на изборите ја оценуваат вклученоста на попреченоста, вклучувајќи и преку анализа на законите и праксата пред, за време на, и по денот на изборите.
- ОДИХР го унапредува ефективното учество на лицата со попреченост преку своите изборни оценки и препораки, како и преку активно вклучување на организациите на лицата со попреченост во постизборните активности за да се поддржи постапувањето по препораките.